

KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKOLOJİ ANABİLİM DALI

**YUDAHİN'İN KIRGIZCA SÖZLÜĞÜNE GÖRE FİLDEN
İSİM YAPAN EKLER VE KULLANILIŞLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Semih BABATÜRK

BİŞKEK

**KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS
ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
TÜRKOLOJİ ANABİLİM DALI**

**YUDAHİN'İN KIRGIZCA SÖZLÜĞÜNE GÖRE FİILDEN İSİM
YAPAN EKLER VE KULLANILIŞLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Semih BABATÜRK

YRD. DOÇ. DR.GÖKSEL ÖZTÜRK

BİŞKEK 2008

ÖZ

Ünlü Türkolog K. K. Yudahin tarafından düzenlenen ve hâlâ Kırgız gramerciliğinin vazgeçilmez kaynağı olan yaklaşık kırk bin madde başı içeren “Kırgizsko Russkiy Slovar”ın içinde fiilden isim yapım eklerini tespit etme çabasına dayalı mevcut çalışmanın metin kısmı üç ana bölümden oluşmaktadır. Söz konusu üç bölüm “Giriş”, “İnceleme” ve “Sonuç” olarak adlandırılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Kırgız Türkçesi ile ilgili bilimsel çalışmalar, Yudahin’in sözlüğünün tarihi ve tasnifi, baskıları ile aralarındaki farklılıklar ve diğer Kırgızca sözlüklerden kısaca bahsedilmiştir.

İkinci bölümde ise, sözlüğün içinde önceden tespit edilip fişlenen örnek kelimelerden çıkarılan fiilden isim yapım ekleri, alfabetik sıraya göre verilmiştir. Her bir ekin günümüz Türkiye Türkçesi ve (varsa) Eski Türkçesindeki karşılığı bir tablo şeklinde verilmiştir. Gramer kitaplarında yer alan eklerin listelenip örnekleri verildiğinden üstlendikleri fonksiyonlarından ayrıntılı olarak bahsedilmemiştir. Bu sebeple çalışmanın ikinci bölümünde tespit edilen ek ile ilgili toplanan bütün bilgiler aktarılmaya çalışıldı. Ek ile ilgili bilgilerin ardından sözlükte tespit edilen örnek kelimelere de yer verildi.

Çalışmanın üçüncü bölümü ise, tespit edilen eklerin gruplara bölünmesi ve tespit edilen eklerin Kırgız Türkçesi üzerinde yapılan diğer bilimsel çalışmalarda yer alan fiilden isim yapım ekleri ile karşılaştırılmasından ibarettir.

Anahtar Kelimeler: *İsimden Fiil Yapım ekleri, Kırgız Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Eski Türkçe, Kırgızca Sözlük*

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Азыркы күнгө чейин тил илиминин негизги булагы катары эсептелинген белгилүү тюрколог К. К. Юдахиндин 40 миңден ашуун сөздү камтыган “Кыргызско-русский словарь” аттуу эмгегинде байкалган этиш сөздөрдөн зат атооч жасоочу мүчөлөрдү терүүгө арналган бул ишибиз үч бөлүмдү камтыйт. Булар “Киришүү”, “Изилдөө” жана “Жыйынтык”.

Ишибиздин биринчи бөлүмүндө түрк тили менен кыргыз тилине байланыштуу изилдөөлөр, Юдахиндин сөздүгүнүн тарыхы, сөздүктүн басылышынын ортосундагы айырмачылыктар жана ошондой эле башка кыргыз тил сөздүктөрү жөнүндө кыскача маалымат берилген.

Ал эми экинчи бөлүмүндө болсо, сөздүктөн чыгарылган мисалдардан алынган этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр алфавиттик ирет менен берилген. Ар бир мүчөнүн азыркы түрк тили жана эски түркчөдөгү (бар болсо) эквиваленти көрсөтүлгөн. Грамматикага байланыштуу эмгектерде орун алган мүчөлөр айрым мисалдар менен тизме катары берилгендиктен алардын функциялары терең изилденген эмес. Ошондуктан ишибиздин экинчи бөлүмүндө мүчөгө байланыштуу топтолгон бардык маалыматты бергенге аракет кылдык.

Ишибиздин үчүнчү бөлүмү мүчөлөрдүн топторго бөлүнүшү жана кыргыз тили менен башка тилдердеги этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр жөнүндөгү илимий изилдөөлөрдүн салыштыруусуна арналган.

Ачкыч сөздөр: Зат атоочтон этиш жасоочу мүчөлөр, кыргыз тили, түрк тили, байыркы түрк тили, кыргыз-орусча сөздүк.

АБСТРАКТ

Работа, основой которой является попытка выявить аффиксы отглагольных существительных в киргизско- русском словаре, составленном известным тюркологом К. К. Юдахиным, который до сих пор является незаменимым источником грамматики киргизского языка, включающем в себя около сорока тысяч слов, состоит из трёх основных частей, озаглавленных как «Введение», «Аффиксы» и «Заключение».

В первой части работы кратко повествуется о работах, посвящённых изучению тюркских языков; о научных трудах в области киргизского языка; о словаре К. К. Юдахина, его истории, изданиях, а так же о различиях между ними; о других словарях киргизского языка.

Во второй части работы, выявленные аффиксы отглагольных существительных даны в алфавитном порядке. В небольшой таблице приведены примеры аффиксов и (если таковые имеются) их варианты использующиеся в современном турецком и старотурецком языках. В большинстве случаев в грамматике киргизского языка аффиксы отглагольных существительных приводятся в виде списка с примерами, причём о функциях аффиксов подробно не повествуется. В связи с этим во второй части работы мы постарались дать подробную информацию о том или ином аффиксе, собранную нами из различных источников. В след за информацией об аффиксе следуют, являющиеся примерами, слова из словаря- существительные, в составе которых имеется тот или иной аффикс.

Третья часть работы состоит из классификации отслеженных нами аффиксов и сопоставлении их с аффиксами других научных работ.

ABSTRACT

Work, a basis of which is attempt to reveal affixes of verbal nouns in the Kyrgyz-Russian dictionary made by well known turkolog K..K.Yudahin who till now is an irreplaceable source of grammar of the Kyrgyz language including about forty thousand words, consists of three basic parts entitled as “introduction”, “Affixes”. The conclusion in the first part of work briefly is narrated about the works, the Turkic languages devoted to studying, about K.K. Yudahin’s dictionary its history editions and also about distinctions between them, about other dictionaries of the KYRGYZ LANGUAGE.

In the second part of the work the revealed affixes of verbal nouns are given in alphabetic order. In the small table examples of affixes and their variants used in modern Turkish and old Turkish languages are resulted. In most cases in grammar of the Kyrgyz language affixes of verbal nouns are resulted in the form of the list with examples, at the same time about functions of affixes in detail is not narrated.

In this connection in the second part of work we have tried to give the detailed information on this or that affix, collected by as from various of sources. After the information about an affix follow being examples, word from the dictionary nouns, in structure of the affixes of the other scientific works.

ÖNSÖZ

Bir dilin gelişebilmesi, o dildeki nesne ve kavramlar için kendi bünyesinde kelimeler türetebilmesiyle mümkündür. Kırgız Türkçesi, diğer Türk lehçeleri gibi sondan eklemeli bir dildir. Bu nedenle kelimelerin çekimleri ve yeni kelime türetilmesi çeşitli eklerin yardımıyla mümkün olmaktadır. Belli köklere yine belli eklerin getirilmesiyle yapılan türetme işi, dile büyük avantaj sağlamaktadır.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kırgızcada da kök ve gövdelerin iki türü mevcuttur. Bunlar 1- fiiller, 2- isimler. Bu nedenle yapım eklerinin dört çeşidi kullanılmaktadır: isimden isim yapım ekleri; isimden fiil yapım ekleri; fiilden fiil yapım ekleri ve fiilden isim yapım ekleri. Bu çalışmada ise Kırgızcadaki fiilden isim yapım ekleri ele alınmıştır. Çalışmaya Kırgızca Sözlüğü esas alınarak örnekler sözlükte yer alan madde başları arasından tespit edilmeye çalışıldı. K. K. Yudahin'in Kırgızca Sözlüğünü kaynak olarak seçme sebeplerinden biri, sözlüğün eski olmasına rağmen günümüzde de Kırgız gramerciliği için en zengin, güvenilir ve vazgeçilmez bir kaynak olmasıdır.

Çalışmaya sözlükteki isim gövdelerini tespit etmek ile onları fişlemekle başlanmıştır. Daha sonra ise fişleri değerlendirip, isim gövdelerinin fiil köklerini ayırdıktan sonra örnek olarak seçilen kelimelerde rastlanan fiilden isim yapım eklerinin listesi ile örnek kelimeler çıkarılmıştır. Bunun ardından tespit edilen ekler hakkında Kırgız grameri ile ilgili değişik kaynaklardan bilgi toplanmaya çalışıldı. Ekler hakkındaki bilgiler, ekler ile örnek kelimeler, eklerin günümüz Türkiye Türkçesinde ve Eski Türkçedeki varsa kullanım şekilleri alfabetik sırayla verildi.

Çalışma esnasında değerli vakitlerini ayırıp yol gösteren danışmanım Yard. Doç. Dr. Göksel ÖZTÜRK'e ve her zaman beni destekleyen eşim Leyla BABATÜRK'e teşekkürü bir borç bilirim.

Semih BABATÜRK
Bişkek 2008

Kısaltmalar

a.g.e. : adı geçen eser

c. : cild

ç. : çoğul

DLT. : Divān-u Lügatèit Türk

EAT. : Eski Anadolu Türkçesi

ET. : Eski Türkçe

KT. : Kırgız Türkçesi

OT. : Orta Türkçe

S. : sayı

s. : sayfa

TT. : Türkiye Türkçesi

TDK. : Türk Dil Kurumu

TTK. : Türk Tarih Kurumu

vb. : ve benzeri

yay. : Yayını

İşaretler

à	: arka damak g'si
ú	: kalın arka damak k'si
ŋ	: arka damak n'si
>	: bu şekilden gelir
<	: bu şekle girer
+	: isim köküne veya tabanına gelen ek
-	: fiil köküne veya tabanına gelen ek
A	: a/e ünlü değişimi
I	: ı/i ünlü değişimi
O	: o/ö ünlü değişimi
U	: u/ü ünlü değişimi
D	: d/t ünsüz değişimi
G	: g/k ünsüz değişimi

İÇİNDEKİLER

ÖZ

Türkçe	I
Kırgızca.....	II
Rusça.....	III
İngilizce	IV
ÖNSÖZ	V
Kısaltmalar.....	VI
İşaretler	VII
İçindekiler	VIII
1. GİRİŞ	1
2. İNCELEME	6
Yudahin'in Kırgızca Sözlüğündeki Fiilden İsim Yapım Ekleri	
2. 1. -A / -O	8
2. 2. -aak	8
2. 3. -AgAn / -AAGAn / -öögön	9
2. 4. -AAn / -OOn.....	10
2. 5. -AçAk –OçOk	10
2. 6. -AgAç / -OgOç / -öögöç.....	11
2. 7. -Ak / -Ok.....	11
2. 8. -Akey	13
2. 9. -AlAk / -OlOk	13
2. 10. -AnAk / -OnOk / -AAnAk, -öönök.....	14
2. 11. -Ar / -Or / -r	15
2. 12. -AşA	16
2. 13. -bAs / - bOs.....	16
2. 14. -çAk / -çOk; -çAAk / -çOOk	17
2. 15. -çük	18
2. 16. -dI / -dU... ..	19
2. 17. -ga / -gö	20
2. 18. -GAk / -GOk	21
2. 19. -GAn / -GOn.....	22

2. 20. –GI / -GU	23
2. 21. –GIç / -GUç	24
2. 22. –GIn / -GUN	26
2. 23. –GIr / -GUr	27
2. 24. -GIs / -GUs	28
2. 25. –(I)ç / -(U)ç	29
2. 26. –Ik / -Uk / -k	30
2. 27. -kalak, -kölök	36
2. 28. –kAlAη / - kIlAη	36
2. 29. –(I)l / -(U)l	37
2. 30. –(I)m / -(U)m	38
2. 31. –mA / -mO	39
2. 32. -mAç / -mOç	43
2. 33. -mAk / -mOk	43
2. 34. -mAl / -mOl	45
2. 35. –mAn	45
2. 36. -mAy / –mOy	46
2. 37. –mçı	47
2. 38. -mIş / -mUş	48
2. 39. -(I)n / -(U)n, -n	49
2. 40. -OO / -UU	49
2. 41. –OOç	68
2. 42. -OOç(U) / - UUçU	69
2. 43. -ool / -uul	71
2. 44. -(I)ş / -(U)ş	72
2. 45. -(I)t / -(O)t / -(U)t / -t	75
2. 46. –UUr	76
3. SONUÇ	78
KIRGIZCA ÖZET	86
KAYNAKÇA	110

1. GİRİŞ

Şekilbilgisi yoluyla kelime türemesi hakkında ilk bilgiler Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan “*Divan ü Lügat’it- Türk*”te yer almaktadır. Bundan sonra XIX. yüzyılın sonlarında Orhun Abidelerinin bulunması birçok ünlü bilim adamının Türk lehçeleri üzerinde bilimsel çalışma ve araştırma başlatmalarının nedeni olmuştur. Söz konusu çalışmalarda Sovyet coğrafyasında yer alan Türk Cumhuriyetlerinde muhtemelen Rus gramerciliğinden etkilenilerek Türkçedeki yapım ekleri ayrı bir konu olarak bütün detaylarıyla incelenmemiştir.

Edvard Vladimiroviç Sevortyan, A. Gulamov, Nikolay Alesandroviç Baskakov, A. A. Yuldaşov ve V. V. Vinogradov’ların çalışmalarından sonra geniş olarak incelenmeye başlamıştır. Kırgız Türkçesindeki kelime yapımı diğer Türk lehçelerinden ayrı olarak incelenmemiştir. Buna rağmen Kırgız dili grameri ile ilgili ilk bilimsel çalışma Willhelm Radloff’a aittir. Radloff, 1862 ve 1869 yıllarında ilk kez Kırgızların arasında bulunmuş ve topladığı malzemelerle değerli bilgileri “*Obraztsı Narodnoy Literaturı Severnıh Türkskih Plemön*” (Kuzey Türk Kabilelerinin Halk Edebiyatı Örnekleri) adlı kitabında yayımlanmıştır.

Kırgız Türkçesinde kelime, kök, ek ve onların özellikleri geniş olarak B. M. Yunusaliyev, Kasım Tınıstanov, Bübüyna Oruzbayeva, Kıyalbek Dıykanov, D. İsayev, S. Kudaybergenov, K. Seydakmatov tarafından incelenmiştir (Orozbayeva, 2000: 10-18). Kırgız dilinde kelime türetme kurallarını “*Söz Müçölörü Cana Kurandıları*” adıyla Kasım Tınıstanov ilk olarak ders kitaplarında yayımlamıştır. Bütün yapılan bilimsel araştırmalara rağmen Kırgız Türkçesindeki yapım eklerinin sayısı kesin olarak belirlenememiştir.

Fiilden isim yapım eklerinin tespit edilmeye çalışıldığı “*Kırgızca- Rusça Sözlük*”, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi’nin yedek haberleşme üyesi ve Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi öğretim üyesi, büyük sözlükçü ve Türkolog, Eski Türk yazıtlarının yorumcusu Prof. Dr. Konstantin Kuzmiç Yudahin tarafından düzenlenmiştir. Yudahin 31 Mayıs 1890

yılında Orsk şehrinde dünyaya gelmiş, 22 Mart 1975 yılında Bişkek’te vefat etmiştir. Birçok Türk lehçesini bilen Yudahin’in Farsça ile Arapçayı da iyi derecede bildiği söylenmektedir.

Yudahin’in Kırgızca-Rusça Sözlüğü, sadece Kırgızca öğrenen ve öğretenler ile, tercümanlar için önem taşımamaktadır, aynı zamanda sözlük, Kırgız halk bilimi ile edebiyat ve dil alanında araştırma yapan türkolog, tarihçi ile etnograflar için de büyük öneme sahiptir. Sözlüğün girişinde Yudahin’in belirttiği gibi sözlük, Rusça bilenler için Kırgız Türkçesinin leksikolojisi için bir kaynak mahiyetinde olup Kırgız leksikolojisini bütün ayrıntılarıyla vermeye çalışmaktadır.

Sözlükte yer alan bütün Kırgızca sözcükler, alfabetik sıraya göre yerleştirilip Rusça karşılığı ve kendisiyle ilgili bütün ek bilgiler ile bir madde oluşmaktadır. Yazılışı aynı, fakat bambaşka anlamları taşıyan sesler birer madde başı olarak gösterilip Roma rakamları ile numaralandırılmıştır. Mesela:

at I : at
at II : isim
at- III : atmak

Sözlükte yer alan fiiller, gövde halinde “-“ işaretin yardımıyla gösterilip tercümesi mastar halinde olmaktadır. Mesela:

ayık- : iyileşmek
ayıktır- : iyileştirmek

Yudahin tarafından hazırlanan ve standart Kırgız Türkçesinin oluşturulmasına yardımcı olan ilk Kırgızca- Rusça Sözlük 1940 yılında Moskova’da Yabancı ve Ulusal Sözlükler Neşriyatı tarafından yayınlanmıştır (Yudahin, 1940). Kırgız Türkçesinin söz varlığını tespit eden ve kelimelerin kullanışlarını gösteren bu ilk sözlük hem SSCB’de hem de yabancı ülkelerde büyük şöhret kazanmıştır. Çünkü Yudahin’in bu sözlüğü Sovyetler zamanında ilk temel ulusal sözlük olarak tanınmakta idi. Sözlük Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi tarafından düzenlenen Kırgız Türkçesinin Sözlüğünün temelini oluşturmuştur. Hatta

söz konusu olan sözlük Türkiye’de Abdullah Taymas tarafından Rusça kısmının Türkçeye çevrilmesiyle Kırgızca- Türkçe olarak yayımlanmıştır (Yudahin, 1965).

Üzerinde çalışılan sözlüğünün ikinci ve son baskısı, bütün hayatını Kırgızcanın söz varlığını öğrenmeye adanmış Yudahin’in kendi hazırladığı ilk sözlüğünü eksik bulup daha mükemmel bir sözlük ortaya çıkarmayı istemesinden ortaya çıkmıştır. 1965’te yayımlanan Kırgızca- Rusça Sözlük hacmen ilk sözlüğün neredeyse iki katı olup yaklaşık olarak kırk bin kelime içermektedir. Bu defa sözlük Yudahin’in edebiyat metinlerinden, gazete metinlerinden ve folklor malzemelerinden derlediği çok büyük malzeme esaslı üzerinde hazırlanmıştır. Sözlüğün düzenlenmesi sırasında eski söz varlığının bir kısmı kaldırılırken bir kısmı da Rusça kısımların düzeltilmesiyle birlikte verilmiştir.

Sözlüğün iki baskısı birbirinden birtakım farklılıklar taşımaktadır. Birinci fark sözlüğün içerdiği kelime sayısı ile ilgilidir. Birinci baskıda yirmi beş bin madde başı kelime, ikinci baskısında ise yaklaşık olarak kırk bin madde başı kelime vardır. İkinci baskıda sadece Kiril alfabesi kullanılmışken birinci baskıda Kırgızca kelimeler o devirde Kırgızların kullandığı Latin sesli alfabe ile verilmiştir.

1. baskı : **авышка** (abışka) : yaşlı adam (Yudahin, 1965: 12)
2. baskı : **абышка** (abışka) : yaşlı adam (Yudahin, 1965: 19)

Birinci baskıda örnek cümleler normal, ikinci baskıda ise koyudur. Birinci baskıda alıntı kelimelerde madde başından sonra nereden alındığı gösterilmiştir. İkinci baskıda ise Farsça yerine “İran dilleri” tabiri kullanılmıştır. Çünkü Yudahin’e göre söz konusu olan unsurlar Kırgız diline Tacik, Özbek ve Uygurlarla temas sırasında, Farsça yazılmış eserlerden ve Soğdça veya Toharca kalıntılar şeklinde geçmiştir.

Böylece Konstantin Kuzmiç Yudahin tarafından düzenlenen Kırgızca-Rusça Sözlüğün, Kırgız Türkçesinin söz varlığını tespit eden ilk sözlük olduğu şüphesizdir. Günümüzde bu sözlüğün artık eskidiğini dile getiren birçok bilim adamı bulunmaktadır. Fakat söz konusu sözlük ile aynı değerde yeni bir sözlüğün yapımını

şimdilik hiç kimse üstlenememektedir. Günümüzde yeni yayımlanan birçok Kırgızca- Rusça Sözlüğün Yudahin'in sözlüğü ile karşılaştırıldığında hem madde başı sayısı, hem de içerdiği örnek cümleler açısından oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Ayrıca, yeni sözlüklerin düzenlenmesinde yine eski olarak değerlendirilen Yudahin'in Kırgızca- Rusça Sözlüğü'ne başvurulmaktadır.

Konstantin Kuzmiç Yudahin'e Kırgız sözlükçülüğüne katkısı için 1967 yılında SSCB Devlet Ödülü verilmiştir. Bu sözlük hâlâ büyük rağbet görmeye ve kullanılmaya devam etmektedir. Bu nedenle Kırgız leksikolojisinin vazgeçilmez kaynaklarından sayılan bu sözlük içinde fiilden isim yapım eklerini tespit etmeye çalışmanın az da olsa Kırgız gramerciliğine katkı olarak değerlendirilmesi temenni edilmektedir.

Kırgız Türkçesinde Yudahin'in Kırgızca- Rusça Sözlüğü başta olmak üzere aşağıda adı geçen sözlükler mevcuttur.

ABDİEV, T., SIDIKOVA, L.; Англисче-кыргызча сөздүк, English-Kyrgyz Dictionary (İngilizce-Kırgızca Sözlük), Bişkek, 2000

ABDULDAEV, E., ISAEV, D.; Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzdүgү, Frunze 1984

ABDULDAEV, E., ISAEV, D.; Кыргызча-орусча сөздүк (Kısaca Kırgızca-Rusça Sözlük), Bişkek, 1993

ABDULDAEV, E., ISAEV, D.; Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzdүgү, Frunze, 1969.

ALDAŞEV, A.; Биология терминдеринин жана айбанат аттарынын орусча-кыргызча сөздүгү (Rusça-Kırgızca Biyoloji Terimleri ve Hayvan Adları Sözlüğü), Bişkek, 1998

AŞİMOV, M.; Экономикалык терминдердин орусча-кыргызча сөздүгү (Ekonomi Terimleri Sözlüğü)

CAPANOV, A. A.; Архитектуралык орусча-кыргызча жана кыргызча-орусча терминологиялык сөздүк (Rusça-Kırgızca, Kırgızca-Rusça Mimarlık Terimleri Sözlüğü), Bişkek, 2006

CAPANOV, A. A.; Культурологиялык орусча-кыргызча жана кыргызча-орусча терминологиялык сөздүк (Rusça-Kırgızca, Kırgızca-Rusça Kültür Terimleri Sözlüğü), Bişkek, 2006

CUMAKUNOVA, G., Türkçe-Kırgızca Sözlük, Bişkek : KTMU, 2005

ÇAPAROV, Ş. - K. SEYDAKMAROV; Kırgız Tiliniñ Sinonimder Sözdüğü, Frunze, 1984

ÇAPAROV, Ş., K. SEYDAKMAROV; Kırgız Tiliniñ Sinonimder Sözdüğü, Frunze, 1984

KARASAYEVİÇ, H. ; Өздөштүрүлгөн сөздөр, Frunze, 1986

Krippes, Karl A.; Kırgız-English English-Kırgız Glossary of Terms, New York, 1998

MORRİS, N.; Орусча-кыргызча сөздүк (Rusça-Kırgızca Sözlük) Tercüme: ABDİEV, T., Bişkek, 1988

Oruzbayeva, B. , Hvan, R. P., Şukurov, D. Ş, Yanşansin Y.; Орусча-кыргызча сөздүк (Rusça-Kırgızca Sözlük) Frunze, 1988

OSMANOVA, C., KONKOBAJEV, K., CAPAROV, Ş., Kırgız Dilinin Deyimler Sözlüğü, Bişkek, KTMÜ, 2001

SAGINBAYEVA, B.; Kırgızca Cep Sözlüğü : Kırgızca-Türkçe, Türkçe-Kırgızca Sözlük, İzmir, 2003

ŞARŞEKEEVA, C. D., ŞARŞEKEEVA, N. D., RISKULOVA, C., RYSKULOVA, T; English-Kyrgyz Dictionary = Англисче-Кыргызча сөздүк (İngilizce-Kırgızca Sözlük), Bişkek, 2005

YUDAHİN, K. K.; Кыргызча-орусча сөздүк (Kırgızca-Rusça Sözlük), Moskova, 1940

YUDAHİN, K. K.; Кыргызча-орусча сөздүк (Kırgızca-Rusça Sözlük), Moskova, 1965

2. İNCELEME

EKLER

Ekler kelimenin yapısında yer alan, tek başlarına kullanılmayan, kökler ile birleşerek gövdeler, gövdeler ile birleşerek de yeni kelime gövdeleri oluşturan yahut da kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kuran görevli şekillerdir (Korkmaz, 2003: 15)

Kırgız Türkçesi eklemeli bir dil olduğu için , gerek kelime yapımında gerek kelimeleri kullanım alanına çıkararak dilin işletilmesinde eklerin çok geniş ve önemli bir payı vardır. Kırgız Türkçesinin yapısını iyi kavrayabilmek için ondaki ek sisteminin yapı ve işleyiş özelliklerini de iyi bilmek gerekir.

Ekler, çok çeşitli etkenler altında bazı ses ve işlev değişmelerine uğradıkları gibi, kullanılış alanları bakımından da bölgeden bölgeye, lehçeden lehçeye veya zamandan zamana değişen ayrılıklar gösterirler. Bazı ekler çok kullanılan işlek eklerdir. Bunlara *canlı ekler* denir. Buna karşılık bazı ekler zamanla bir körelmeye uğrayarak seyrek kullanılan ekler durumuna düşmüşlerdir. Bazıları ise büsbütün kullanılıştan düşerek kaybolmuş ve bugün birer *ölü ek* durumuna geçmişlerdir.

Kırgız Türkçesinde ekler Türkiye Türkçesinde olduğu gibi iki gruba ayrılmaktadır.

1. Yapım ekleri (Söz casooçu müçölör)

Yapım ekleri ad ya da fiil kök ve gövdelerinden yeni ad ya da fiil gövdeleri yapan eklerdir (Korkmaz, 2002: 21). Kırgız Türkçesi, diğer Türk lehçeleri gibi yapım eki yönünden oldukça zengindir. Bu ekler her çeşit kelimeye gelerek türemiş isim, sıfat, belirteç ve eylem yaparlar.

2. Çekim ekleri (Söz özgörtüüçü müçölör)

Çekim ekleri adlar ile adlar veya adlar ile fiiller arasında geçici ilişkiler kuran eklerdir. Yapım ekleri kök ve gövdenin kendi sınırları içinde kaldığı halde, çekim ekleri kök ve gövdelere bazı anlam bağlantıları katarak onları birbiriyle ilişkiye geçiren, onlarla onlarla kelime grupları ve cümlelerin öteki öğeleri arasında geçici

anlam örgüsü kuran eklerdir. Kelime gruplarından ve cümleden çekim ekleri çıkarıldığında, kelimeler arasındaki anlam bağları kopar ve cümlelerin yapısı bozulur (Korkmaz, 2002: 22).

Kırgız Türkçesinde yapım ekleri (Söz casooçu müçölör) dört gruba ayrılmaktadır. Aşağıda bunların isimleri verilip içlerinden fiilden isim yapım ekleri ayrıntılı bir şekilde verildi.

1. İsimden isim yapım ekleri
2. İsimden fiil yapım ekleri
- 3. Fiilden isim yapım ekleri**
4. Fiilden fiil yapım ekleri.

Fiilden İsim Yapım Ekleri:

Fiilden isim yapan ekler ya fiil kök ve gövdelerine ya da isim kök ve gövdelerinden oluşturulmuş fiil gövdelerine getirilen eklerdir. Yudahin'in Kırgızca sözlüğü esas alınarak yapılan bu çalışmada Kırgız Türkçesinde 46 adet fiilden isim yapım eki tespit edildi. Tespit edilen bu ekler aşağıda ayrıntılı bir şekilde verildi.

2. 1. -A / -O

Bu ek aslında çok eski bir zarf-fiil ekidir. Fiil kök ve gövdelerine gelerek çeşitli anlamlarda fiiller yapmaktadır. Bu ek klişeleşerek sonradan fiilden isim yapma eki durumuna gelmiştir. Bu ekle türetilen fiiller zaman içinde kalıplaşarak isim veya sıfat haline dönüşmüştür. Bu ekle türetilen isimler yer ve yön bildirir. Çok işlek bir ek değildir. Eski Türkçede de görülen bir ektir. E.T. yul-a (meşale), birik-e (hazine), kiç-e (gece). Çağ. Tol-a (dolu), bus-u (pusu). Türkiye Türkçesinde de kullanılan, fakat işlek olmayan bir ektir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-A / -O	-a -ä -ı -i -u -ü	-A

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

añtara

aylana

çaçıla

2. 2. -aak

Kırgız Türkçesinde işlek bir kullanıma sahip olmayan bu ek fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır. Genel olarak iki ve daha çok heceli fiillere gelir, bazen tek heceli fiillere geldiği de görülür. Be ek eklendiği fiillerden abartma ifade eden sıfatlar yapar.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-aak	-gAK	-AK

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

açkılsıraak	baştaak	suraak
baldıraak	çaçıraak	
barkıraak	oturaak	

2. 3. -AgAn / -AAgAn / -öögön

Türkçede eskiden beri kullanılan, fakat işlek olmayan bir ektir. Bu ekle yapılan isimler aşırı ve devamlı yapan veya olanı karşılar.

Kırgız Türkçesinde işlek olmayan bu ekin bünyesinde fiili kuvvetlendiren, fiile sıklık kazandıran -a / -e eki ile -GAn / -GOn sıfat-fiil ekinin varlığı söz konusudur. (Ergin, 1985: 190) Ekin /ö/’lü şekli Kırgızcadaki dudak uyumu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu ek aslında sıfat-fiil ekidir, fakat bazı örneklerde kalıplaşmıştır. -gan / -gen, -gon eklerinden önce gelen /a/, /e/ ve /o/ seslerinin uzaması Kırgız Türkçesine mahsus bir özelliktir. Çok işlek bir ek değildir.

Bu ek bir işi veya hareketi sürekli ve sıklıkla yapanı ifade etmede kullanılır.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-AgAn / -AAgAn / -öögön	-AGAn	-AgAn

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

alaagan	kabaagan	süzöögön
albıragan	kaçagan	tabaagan
basaagan	kezegen	tebeegen
basagan	köçöögön	üzöögön
calagan	köröögön	
çabaagan	ölöögön	

2. 4. -AAn / -OOn

Kırgız Türkçesinde -aan / -een, -oon / -öön şeklindeki ekin -n ekiyle aynı görevde kullanıldığı belirtilir. (Oruzbayeva, Kudaybergenov, 1964: 96), yani fiilin işaret ettiği hareketi, yapanı, olanı veya yapılanı ifade eden kelimelerin türetilmesinde kullanılmaktadır. İşlek bir ek değildir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-AAn / -OOn	-GAn	-An

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

çıgaan	dıñkıloon	tozoon
çıkıroon	dıñkilöön	uraan
çımıroon	kıraan	
çıñıroon	köböön	

2. 5. -AçAk -OçOk

Kırgız Türkçesinde işlek bir kullanıma sahip olmayan bu ek, fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır. Genel olarak tek heceli fiillere gelerek bu fiillerden isimler yapmaktadır. Sözlükte bu ekle yapılan çok fazla örnek bulunamadı. Dolayısıyla fazla işlek bir ek değildir. Bu eke Eski Türkçe devresinde rastlanmaz, bu ek EAT.'nin sonlarına doğru oluşmaya başlamış ve sıfat-fiil eki olarak kullanılmaya başlanmıştır. OT. Kıpçak sahasında AçAk biçiminde sıfat-fiil ekidir. OT. Kel-eçek, oltur-açak vb.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-AçAk -OçOk	(EAT.) -AçAk	-AcAk

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

boloçok

ileçek

keleçek

2. 6. -AGAç / -OGOç / -öögöç

Kırgız Türkçesinde işlek bir kullanıma sahip olmayan bu ek fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır. Bu ekle ilgili Kırgız gramer kitaplarında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak bu ekle yapılan kelimeler incelendiğinde bu ekin Eski Türkçedeki -GIç veya -Gaç ekleriyle bağlantısı olduğu söylenebilir. Aşağıdaki üç kelimedede bu ek tespit edilmiştir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-AgAç / -OgOç / -öögöç	-	-

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

konogoç

körögöç

köröögöç

2. 7. -Ak / -Ok

Kırgız Türkçesin’de -ak, /a/ı/u/ ünlüsü taşıyan fiillere; -ek, /e/i/ ünlüsü taşıyan fiillere; -ok, /o/ ünlüsü taşıyan fiillere; -ök, /ö/ü/ ünlüsü taşıyan fiillere getirilir. Yuvarlak ünlülü ekler dudak uyumu sonucu gelişmiş eklerdir. Eskiden beri kullanılan bir ektir. Eski Türkçede, bıç-ek (bıçak), köt-ek (sopa) Çağatay Türkçesinde böl-ek (bölüm) ölç-ek (ölçü aleti) örneklerinde görülmektedir. Kullanım alanı oldukça geniştir. Bu ekle yapılan örneklerle sıkça rastlanır. Bu ekle yapılan

isimler, bir işi veya hareketi yapanı bildirir. Ayrıca bu ek yer ismi; cat-ak, tur-ak, öt-ök, nesne ismi; bıç-ak, or-ok, organ ismi; cür-ök, muun-ak yapar. Kırgız Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde de işlek bir ektir. Fiilin tesirinde kalan çeşitli nesnelerin adlarını yapar. Mübalağa ifadesi de taşımaktadır.

Muharrem Ergin bu ekin kaynağı ve yapısı konusunda bazı örneklerin Eski Türkçede -gak, -gek’li şekilde olmasının bu ekin eskiden -gak, -gek şeklinde olduğunu, Batı Türkçesine geçerken ekin başındaki ğ ve g’nin düştüğünü hatırlattığını, fakat örneklerin çoğunlukla Batı Türkçesinde olmasından dolayı ğ ve g’si düşmüş olan -gak, -gek ile karıştırıldığını ifade eder. (Ergin, 1985: 188)

Gürer Gülsevin, Türk dilinin fonetik gelişmelerinden dolayı bazı eklerin zaman içinde aynı şekli aldığını, eskiden -(y)Uk, -Ak ve Ğak şeklinde olan üç ayrı ekin günümüzde sadece oratak ses (k) nin korunmasıyla devam ettiğini belirtir. (Gülsevin, 1993: 52)

B. Oruzbayeva bu ekin çok eski bir ek olduğunu, etimolojik olarak Eski Türkçedeki -gak ekindeki /ğ/ sesinin düşmesi sonucu ortaya çıktığını söyler. (Oruzbayeva, 2000: 37) Buna örnek olarak Kırgızcadaki ve diğer Türk dillerindeki “orok” “orgok” kelimelerini gösterir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-Ak –Ok	-gAk	-Ak

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

bacılđak	ırbaak	koşok
badırak	ıylak	ontook
barkıraak	iskek	orok
baştaak	kaçak	ottook
bıçak	karmaak	oynook
bölök	karmook	salpayak
calaak	kesek	suraak
catak	konok	sürdök
çirmook	korkok	süylök

tandaak	tişteek	tütök
tırmaak	toñkuldak	
tırmook	turak	

2. 8. -Akey

Kırgız Türkçesinde işlek bir kullanıma sahip olmayan bu ek fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır. Kırgızca gramer kitaplarında bu ekle ilgili bilgiye rastlayamadık, fakat aşağıdaki örneklerde bu ekin varlığı açıkça görülmektedir. Bu ekin aslında -key olabileceği, /a/ yardımcı sesiyle birleşmiş olabileceği düşünülebilir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-Akey	-	-

çalmakey	kekirekey	şilekey
dardaakey	ketirekey	talakey
eptekey	kıdırakey	

2. 9. -AlAk / -OlOk

Fiil kök ve gövdelerine eklenerek olumsuz anlamda isimler yapar. Hülya Çengel tog-olok (yuvarlak) kelimesinin bu ekle türetilmiş olduğunu söyler. Ayrıca bu ek fail ismi veya vasıf ismi yapar. (Öner, 1998: 93)

Hamza Zülfikar bu ekin birleşik bir şekil olduğunu, -(A)la- tekrarlama fiilleri yapan ek ile -(A)k fiilden isim yapan ekin birleşmesinden meydana geldiğini belirtir. (Zülfikar, 1991: 55)

Türk lehçelerinde ve Kırgız Türkçesinde işlek bir ek değildir. Türkiye Türkçesinde bu eki birkaç kelimedede görmekteyiz. Yat-alak, çök-elek, as-alak, şaş-alak vb.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-AlAk / -OlOk	-A-lA-k	-AlAk

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

bışalak	çıçalak	toñgolok
catalak	kızalak	tutalak

2. 10. -AnAk / -OnOk / -AAnAk, -öönök

Kırgız Türkçesinde Fiil kök ve gövdelerine getirilerek bir hareketin devamlı ve aşırı bir şekilde yapıldığını anlatan isimler yapar. Eski Türkçede bu eke rastlamaz, fakat EAT.'de deg-enek (değnek) kelimesinde bu ek görülür. Oğuz lehçelerinde ise -anağ / -enek şekliyle yaygın bir şekilde kullanılır. Eskiden beri pek az kullanılan bu ek Kırgız Türkçesinde de az kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde fazla işlek olmayan bu ek, Cumhuriyet Döneminde tekra işleklik kazanmış ve bu ekle yeni kelimeler türetilmiştir (itenek, tutanak, şeçenek, kesenek, ödenek vb.). Daha çok ağızlarda işlektir. Yani yazı dilinden çok, ağızların malıdır.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-AnAk / -OnOk -AAnAk, -öönök	-	-AnAk

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

bögönök	kazanak	közönök
çıkanak	körönök	süzöönök
kabanak	köröönök	tebeenek
kaçaanak	kösönök	tikenek

toganok

uganak

ugaanak

üzöönök

2. 11. -Ar -Or -r

Aslında geniş zaman partisip eki olan bu fiilden isim yapım eki olan bu ek birkaç kelimeye kalıplaşmıştır. Bu yüzden bu eki sıfat-fiil eki de diyebiliriz. Sözlükte bu bu ekle türetilen 27 kelime tespit edildi. Bu yüzden işlek bir ektir denebilir. Birleşik kelimelerde de bu eki görmek mümkündür (elçabar, alıpsatar, atkaminer vb.).

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-Ar -Or -r	-Ar / Ur / -r	-Ar / -Ir / -r

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

agar

elçabar

küyüşör

aldar

kapteşer

ölçöör

alıpsatar

kaynar

tañatar

atar

kazar

tırmar

atkaminer

keler

tutar

çaşar

keptöör

ugar

çabar

keser

ürkör

çakar

kıyar

üyör

çıgar

küyör

2. 12. –AşA

Bu ek fiilere gelerek iş ve veya hareketin sonucunu bildiren isimler türetir. Türkiye Türkçesi ve Eski Türkçede örneklerine rastlanmaz. Fakat bu ek Türkiye Türkçesindeki –AsI zarf-fiil ekiyle benzerlik göstermektedir. Ses değişikliğine uğramış olabilir. Kırgız Türkçesinde –AşA ekinin –AsA şekli de kullanılır. Bu kullanım Kırgız Türkçesinde al-asa (alacak), ber-ese (verecek) kelimelerinde görülür. İşlek bir ek değildir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
–AşA / -AsA	-	-

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

alasa	çıgaşa	tiyeşe
berese	kayaşa	
caraşa	kireşe	

2. 13. –bAs / - bOs

Bu ek –r, -Ar, -Ir sıfat-fiil ekinin olumsuz şeklidir. Bu ek fiil kök ve gövdelerine gelerek eklendiği fiile süreklilik ve olumsuzluk anlamı katan geçici sıfatlar türetir. Ayrıca isimlerin önüne gelerek sıfat olarak da kullanılır. Olumsuz geniş zaman partisip eki birkaç örnekte kalıplaşmıştır.

Kırgız Türkçesinde çok işlek olmamakla beraber Türkiye Türkiye Türkçesinde geçici isim yapmakta oldukça işlek bir kullanıma sahiptir. Bazen kalıcı isimler yaptığı da görülür. Sol-maz, yıl-maz, kork-maz vb.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
–bAs / - bOs	-maz / -mâz	-mAz

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

bayka-bas+tık	ceñil-bes+tık	kelbes
bil-bes+tık	işen-bes+tık	külbös
bölünbös	kamaara-bas+tık	tuubas
ceñilbes	kamıra-bas+tık	tüşün-bös+tük

2. 14. -çAk / -çOk; -çAAk / -çOOk

Tarihi yazı dillerinde işlek olmayan bu ek Kırgızcada oldukça yaygın bir kullanım göstermektedir. a, ı, u, ünlüleriyle biten fiillere -çak, e, i, ünlüleriyle biten fiillere -çek, o ünlüsüyle biten fiillere -çok, ö, ü ünlüsüyle biten fiilere -çok ekleri getirilir. Bu ekin -çok, -çok şekilleri dudak uyumu sonucu artaya çıkmıştır.

Sıfat-fiil eki olan -AcAk ekinin ilk harfinin düşmesiyle oluşmuş olabilir. Bu ek Kıpçak Türkçesinde em-çek (meme), erin-çek (tembel) örneklerinde görülmektedir. (Karamanlıoğlu, 1994: 36) Divan-ı Lügati't Türk'te basın-çaq (önem verilmeyen, değersiz) (DL T I, 501-18) kelimesinde geçer. Çağataycada ise avun-çak (teselli, yardım, avuntu), bürün-çek (örtü, yaşmak) kelimelerinde bu ek görülmektedir. Kırgızcada vasıf ismi olarak daha yaygın bir kullanım gösterir. Bundan başka aşırılık ifade eden nesne isimleri ve organ isimleri de yapar. Vurgu dolayısıyla aşırılık ifade eden nesne isimlerinde ekin ünlüsü uzar.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-çAk / -çOk; -çAAk / -çOOk	-çAk	-cAk / -çAk

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

adaşçaak	boluşçaak	caskançaak
alçaak	bölçök	cazgançaak
artınçak	caltançaak	cölömçök
bakırçaak	carışçaak	çoğunçaak

çoyulçaak	kızgançak	taarınçaak
eñilçek	korkunçaak	tañılçaak
eregişçek	küçönçöök	tartınçaak
erinçek	küröşçöök	tırışçaak
ileşçek	maktançaak	tüyünçök
ilinçek	oronçook	unutçaak
işençek	salpınçak	uruşçaak
iyilçek	selkinçek	uyalçaak
iymençek	suraançak	ülbürçök
kemirçek	surançaaak	üşüçöök
kıyırçaak	şıypançaak	üyürçök

2. 15. -çük

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-çük	-nçlg	-cAk

Eski Türkçede -çug şeklinde karşımıza çıkan ek Kırgız Türkçesinde işlek değildir. Çağatay Türkçesinde bulyan-çuq (bulanık, belirsiz, kapalı) kelimesinde geçer (Räsänen, 1957: 118). Eski Türkçede munadınçığ (şaşırtıcı), küsñnçig (sevilen, istenilen) adınçıú (fevkaledde, adın- iyileşmek, değişmek) kelimelerinde bu ek görülür (Gabain, 2000: 58)

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

üşönçük

üyrönçük

2. 16. –dI / -dU

Tarihi yazı dillerinde pek işlek değildir. Eski devirlerde bir kaç örnekte görülür. –dı / -di, -du / -dü şekilleri vardır. Özellikle dönüşlü fiil tabanlarına eklenir. Kırgız Türkçesinde dönüşlülük eki alan fiiler tek başlarına kullanılmadığı için Kırgızca gramer kitaplarında –dI eki, -(I)ndI / -(U)ndU şeklinde dönüşlülük ekiyle birlikte gösterilir. Bu ek eklendiği fiil kök ve gövdelerinin ifade ettiği anlamla ilgili isimler yapar. Ekin, edilgen fiil tabanlarına da geldiği görülmektedir. Sözlükte bu ekle türetilen 58 kelime tespit edildi, bu yüzden bu ek için Kırgızcada sık kullanılan işlek bir ek denilebilir.

Muharrem Ergin bu ekin Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde sadece -dı, -di şeklinde olduğunu, sonradan ünlü uyumuna bağlanarak vokal bakımından çok şekilli olduğunu, fakat ünsüzler bakımından yine tek şekilli kaldığını söyler. (Ergin, 1985: 194)

Bu ek Türkiye Türkçesinde geçici isim yapmaya hiç elverişli değildir. Sadece bir kaç kalıcı isim yapmıştır. Bunlar da isim olmaktan çok fiil şeklinin klişeleşmesi ile meydana gelmiştir. Şıpsev-di, külbas-tı vb. (Ergin 2001:282)

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-dI / -dU	-dI / -dU	-DI / -DU

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

agındı	cugundu	çığındı
aldı	cuundu	çögündü
artındı	cuuşandı	ıpirandı
asırandı	çabındı	kagındı
asrandı	çaçındı	kalındı
ayındı	çaçırandı	karaldı
ayrındı	çamındı	karandı
cardı	çarpındı	kazındı
cıyındı	çaykandı	kesindi

kıldı	kurandı	taarındı
kıpçıındı	kuydu	taştıandı
kırındı	küröndü	tebindi
kıstırındı	küydü	tepsendi
kıydı	salındı	tuundu
kıyrandı	satındı	ulandı
kirendi	sıgındı	urandı
kirindi	süründü	urundu
korutundu	şıpırındı	üzündü
koşundu	şilendi	
köründü	şirendi	

2. 17. -ga / -gö

Bu ek eskiden beri görülen, eskiden çok kullanılan, fakat sonradan işlekliğini kaybeden bir ektir.

Kırğızca gramer kitaplarında pasiflik eki -l- ile birlikte verilmiştir. (-ılga, -ilge) yuvarlak ünlülü şekli dudak uyumu sonucu ortaya çıkmıştır. B. Oruzbayeva ve S. Kудaybergenov -ılga ekini Türkçe ve Moğolcaya ait bir ek olarak göstermişlerdir. (Oruzbayeva, Kудaybergenov 1964: 105) Özellikle pasiflik eki alan fiil gövdelerine gelerek hareketi yapanı, olanı veya yapılan nesneleri karşılayan isimler yapmaktadır. Fakat pasiflik eki almayan fiillere de geldiği görülmektedir. Eskiden çok işlek olan bu ek ö-ge (KB. Akıllı), yorı-ga ET, yor-ga EAT(eşkin, yürüyen at), tam-ga ET (damga), Kırğız Türkçesinde fazla işlek bir ek değildir.

Kırğız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-ga / -gö	-aa / -gä	-gA

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

agılga	kañtarga	kondurga
büldürgö	karçıga	örgö

ötölgö	tabılga	tokulga
taarılga	taralga	tuulga

2. 18. -GAk / -GOk

Bu ek tarihî metinlerde az kullanılmıştır, Kıpçak Türkçesinde yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bat-kak (batak), bez-gek (düşük hareket), kaç-kak (kaçak). (Öner, 1998: 87) Tonlu ünsüzle biten fiillere –gAk / -gok, tonsuzla biten fiillere ise –kak / -kok şekilleri eklenir.

Oruzbayeva bu eke -Ak -Ik - k ekleriyle bağlantılı olarak bakıp günümüz Kırgız Türkçesinde bu ekle yapılan kelimelerin köklerinin -gak ekinden ayrıldığında hiçbir anlam vermediğini ve bugün bu ekle yapılan kelimelere rastlanmadığını belirtir. (Oruzbayeva, 1958: 35)

Bu ek fiillere eklenerek fiillerden düşkünlük, fazlalık ifade eden vasıf adları yapar. Ayrıca bitki, hayvan ve hastalık isimleri de yapar. İşlek bir ektir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-GAk / -GOk	-àak / gāk, àau / -gük	-GAk

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

baskak	ilgek	sorgok
batkak	katkak	soygok
bezgek	keskek	tañgak
capkak	kuskak	taygak
carışkak	mayışkak	tırışkak
cılbışkak	oñgok	tolgok
cılmışkak	orgok	toskok
çıçkak	ötkök	tutkak
ileeřkek	saygak	türgök
ileřkek	siygek	uruřkak

2. 19. –GAn / -GOn

Bu ekle türemiş olan isimler fiilin ifade ettiği ya çok yapanı ya da o hareketten çok etkileneni karşılamaktadır. Bu ekin bazı kelimelerde kalıplaştığı görülür. Çaçıl-gan (şimşek), tuu-gan (akraba), köpür-gön, tuuş-gan v.b.

Türk lehçelerinde zarf-fiil eki olmasına rağmen bazı lehçelerde ve Kırgızcada fiilden isim yapma eki olarak kullanıldığı görülmektedir.

Gürer Gülsevin Eski Türkçe metinlerinde henüz rastlanmayan bu ekin -(y)An ve -AGAn ekleriyle ilgisinin müstakil bir araştırma ile ortaya çıkarılincaya kadar ayrı ayrı ele alınmasının doğru olacağını belirtmektedir. (Gülsevin Gürer, Gülsevin Selma, 1993: 30)

Muharrem Ergin ise bu ekin Türkiye Türkçesindeki -an, -en sıfat-fiil ekiyle benzer olmasına rağmen -an, -en'in eski şekli olan -gan, -gen ile bu ek arasında ilişki olmadığını, ekin Eski Türkçede -kan, -ken şeklinde olduğunu belirtir. (Ergin, 1985: 192)

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
–GAn / -GOn	-GAn / -GOn	-GAn

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

aldıgatkan	çıçkan	küygön
beril-gen+dık	kaldırkan	maktan-gan+dık
bilpe-gen+dık	kapkan	narkesken
bütökön	karagan	süy-gön+dük
caratkan	kargan	süyün-gön+dük
cetişken	kıyrakan	şaldırkan
cetişpe-gen+dık	köbürgen	şıldırkan
cuugan	kurgan	telpiygen
cuurtkan	kutur-gan+dık	tuugan
çağılgan	kuyuşkan	uçkoşkon

2. 20. –GI

Eski Türkçeden beri oldukça işlek bir kullanıma sahip olan bir ektir. Eski Türkçede bu ek yalnız –âu/-gü, -ku/-kü şeklinde kullanılmıştır. (Ergin, 1985: 189)

Tonluyla biten fiillere –gI / -gU, tonsuzla biten fiillere –kI / -kU şeklinde eklenir. Bu ek ünlü uyumuna da uyar.

Bu ek hem somut hem de soyut varlıklara isim olan kelimelerde kullanılır. Daha çok yapma ifade eden fiillere gelir. Fiillerden anlamlarıyla bağlantılı isimler yapar. Ayrıca fiillerden nesne veya alet ismi yapar. İşlek bir ektir.

Muharrem Ergin, genellikle yapma ifade eden fiillerden isim yaptığını ve bu isimlerin daha çok yapılanı, bazen yapanı, bazen yapma işini, fiilin gösterdiği hareketle ilgili çeşitli nesneleri karşıladığını söyler. (Ergin, 1985: 192)

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
–GI	-GU	–GI

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

açılıñkı	baştalğı	çıçkı
açıtkı	bergi	çubalıñkı
agarıñkı	bilgi	emizgi
algı	burgu	içirtki
askı	cabıgıñkı	kaçırtkı
aşatkı	cagcayıñkı	kaçkı
aşırgı	caldırañkı	karalkı
aşırkı	cazılıñkı	katkı
azıtkı	cılmayıñkı	kerki
bagınıñkı	cürgü	keski
bakırayıñkı	çaçılıñkı	kıyrandı
balkayıñkı	çaçıratkı	korku
basıñkı	çalğı	köçkü
basırıñkı	çapkı	köptürgü

küldürgü	sıdırgı	tabılgı
külkü	sokku	tamızgı
küydürgü	sürgü	tünörünkü
sasıtkı	süyrötkü	türtkü
urgu		
uyutku		

2. 21. –GİÇ / -GUÇ

Türkçede eskiden beri görülen, fakat işlek olmayan bir ektir. Tahsin Banguoğlu bu eki –GAç ekinin bir değişimi olarak kabul eder. (Banguoğlu, 1995: 24) Vecihe Hatipoğlu ise –g’nin kalınlaştırma etkisi altında –GAç’ın –Gıç’tan çıktığı (-Gİç>-GAç) görüşündedir. (Hatipoğlu, 1981: 65 not:2)

Kırgız Türkçesinde tonluyla biten fiil kök ve gövdelerine –gıç/-giç, -guç/-güç; tonsuzla biten fiil kök ve gövdelerine ise –kıç/-kiç, -kuç/-küç şekilleri gelir. Bu ek ünlü uyumuna da girmektedir. B. Oruzbayeva bu ekin –GI ekiyle bağlantılı olduğunu belirtir. (Oruzbayeva, 1958: 43) Muharrem Ergin, bu ekin eskiden sadece yuvarlak vokalli olduğunu, vokal uyumuna sonradan bağlandığını söyler. (Ergin, 1985: 190)

Fiilere gelerek yapan, olan, veya yapılan nesneleri karşılayan isimler yapar. İnsan ve hayvanlara özgü vasıf isimleri yapar; kıldır-gıç (gezgin), kutgar-gıç (kurtarıcı), cırt-gıç (yırtıcı) bu kelime hayvanlar için kullanılır. Alet isimleri yapar. Sız-gıç (cetvel), tazala-gıç (temizleme aleti), bas-kıç (merdiven, basamak), sep-kıç (tohum ekme makinesi). Meslek ve meşguliyet isimleri yapar. At-kıç (iyi nişancı), uç-kuç (pilot), caz-gıç (yazıcı).

Kırgızcada oldukça işlek bir ektir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
–Gİç	-GUÇ	–Gİç

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

abaylagıç

açıtıkıç

açkıç

aldagıç	caygıç	kızgıç
algıç	cazgıç	korunguç
apırtkıcı	cırtkıcı	körgüç
askıç	cogotkuç	körsötküç
atkıç	coruguç	kötörgüç
aydagıç	coyguç	kurgatkıç
ayırığıç	cutkuç	kutgargıç
aylandırgıç	cuuguç	küldürgüç
aylantkıcı	cürgüç	küyüngüç
azgırığıç	çalgıç	mingıç
bakkıcı	çapkıcı	muzdatkıcı
baskıç	çekkiç	olturguç
baştalgıç	çıçalagıç	oodarılıgıç
bayandagıç	çıpırığıç	oroguç
baydalangıç	erigiç	otoguç
baykagıç	eskertkiç	oturguç
bayka-gıç+tık	estetkiç	öçürgüç
baylagıç	ınangıç	ölçögüç
bergıç	içkiç	öltürgüç
bilgiç	ilgiç	öndürgüç
bölgüç	işengiç	özgörtküç
buuguç	izildegıç	paydalangıç
buzguç	kansorguç	saktagıç
büldürgüç	kelişkiç	salgıç
bülündürgüç	kemirgiç	sapırığıç
calañgıç	keskiç	satılğıç
calañkıcı	kıdırığıç	saygıç
canalgıç	kılcuuguç	sayragıç
capkıcı	kırığıç	semirtkiç
cargıç	kıskıcı	sepkiç
carılıgıç	kıygıç	sezgiç
catkıcı	kıyratkıcı	sez-gıç+tık

sızgıç	tazalağıç	tutangiç
soorotkuç	teñselgiç	tutkuç
sorguç	tepkiç	tügötküç
suusagiç	teşkiç	tükürgüç
sürgüç	tıkkıç	tüşündürgüç
süzgüç	tilgiç	tüşüngüç
şıpırgıç	tizgiç	uçkuç
taanıtkıç	tozguç	uurdagiç
takkıç	töönögüç	uyuşturguç
tañgiç	tukurguç	üygiç
tapkıç	tumçuk-tur+guç	
tartkıç	tundurguç	

2. 22. –GIn / -GUn

Ünlü ve ünsüz uyumuna giren bir ektir. Tonlu seslerden sonra –gın/-gin, -gun/-gün; yonsuz seslerden sonra –kın/-kin, -kun/-kün şekilleri gelir.

Bu ek eskiden beri kullanılan ve bugün bir çok örneğini bulunan işlek bir ektir. Eski Türkçede bu eki tir-gin (topluluk), tez-kin (kaçan), sat-gın (satın) kelimelerinde görmekteyiz. Vokal uyumları son dönemlere aittir. Eski devrelerde vokal bakımından çok şekilli ve uyuma bağlı değildi. Eski Anadolu Türkçesinde daha çok -gun, -gün şekilleri kullanılmıştır. (Ergin, 1985: 190)

Genel itibariyle tek heceli fiil köklerine getirilir. Birden çok heceli fiil kök ve gövdelerine getirilmesi oldukça nadirdir. Fiil kök ve gövdelerine eklenerek isim veya vasıf ismi yapar. Kır-gın (kırgın), kel-gin (yabancı), kuu-gun (sürgün), kül-gün (gülen). Bu ekle yapılan isimlerde abartma ve aşırılık anlamı vardır.

İşlek bir ektir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
–GIn / -GUn	-GIn	–GIn

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

aşkın	kelgin	süygün
azgın	keskin	tartkın
bulgun	kezzin	taşkın
bülgün	kırgın	tizgin
çaçkın	kirgin	toskun
çalgın	korgun	turgun
çapkın	kuugun	tutkun
çeçkin	külgün	tuygun
çikkın	ötkün	tüşkün
gülğün	solgun	uçkun
kaçkın	sürgün	

2. 23. –Gır / -GUr

Fiil kök ve gövdelerine gelerek isimler türetir. Bu isimler fiillerin ifade ettiği işlerin çok iyi derecede yapıldığını gösterir. Bu ekle yapılan isimlerde aşırılık anlamı vardır. Öt-gür (keskin), bil-gir (bilgiç), al-gır (iyi yakalayan).

Bu ekin Türkmen Türkçesinde çok yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Çağatay Türkçesinde -Gır / -GUr şeklinde fiilden isim ve isimden fiil yapan ekler vardır. Çık-gur (hücum, saldırı), tay-gur (kaygan), yıkıl-gur (yıkılacak, harabe) (Eckmann, 2003: 50) Kırgız Türkçesinde çok işlek bir ek değildir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
–Gır / -GUr	-	-

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

algır	sıypalgır	ilgir
kuuragır	bilgir	kurgur

kuturgur	kömülgür	ötkür
oyulgur	örttöngür	
soyulgur	tügöngür	

2. 24. -GIs / -GUs

-GI / -GU isim yapım eki ile +sIz / +sUz olumsuzluk ekinin birleşmesinden ortaya çıkan bir ek olma ihtimali yüksektir. Tonlu ünsüzle biten fiillere -gıs / -gis, -gus / -güs, tonsuzla biten fiillere tonsuzla biten fiillere -kıs / -kis, -kus / -küs şeklinde getirilir.

Bu ekin aslı -GIç olabilir. Kazakçada -ç > -ş değişimi sonuncunda ek -GIş şeklini almış olabilir (Öner, 1998: 84-85). Bu bakımdan Kırgızcanın, Kazakçadan etkilenmesiyle bu ekin -GIç ekiyle bağlantılı olduğu söylenebilir.

Fiil kök ve gövdelerine gelerek olumsuz anlamda vasıf ismi yapar.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-GIs / -Gus	-	-

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

algıs	çalıngıs	kötörgüs
ayrılğıs	çikkıs	kübülgüs
batingıs	etkis	oñgus
bolgus	kayrılğıs	öçküs
buzulgus	kaytkıs	öçürgüs
bütkü	keçilgis	ötküs
bütürgüs	keçirgis	taanılğıs
ceñilgis	keçkis	toygus
cetkis	kelgis	tuugus
cılğıs	ketkis	tügöngüs
cürgüs	körüngüs	tügötküs

tüşüngüs

unutkus

uralgıs

tütüküs

unutulgus

2. 25. –İç / -Uç

Eskiden beri kullanılan bir ektir. Bu ekle türetilen kelimeler aşırılık ve fazlalık ile fiilin sonucunu bildirir. Bu ek Kırgız gramer kitaplarında dönüşlülük eki –(I)n ile birlikte gösterilmektedir. Genellikle iki heceli fiillere, büyük çoğunlukla dönüşlü fiil gövdelerine gelerek isim yapar. Suran-ı-ç (rica), sagın-ı-ç (özlem), korkun-u-ç (korku), ökün-ü-ç (pişmanlık), süyün-ü-ç (sevinç)

Muharrem Ergin, ekin sadece –ç olduğunu, buradaki n'nin fiil gövdesindeki dönüşlülük eki olan n olduğunu dönüşlü fiil şekli kullanılmayan örneklerde bu şeklin ya kullanıştan düşmüş ya unutulduğunu veya kullanılmadığı halde dönüşlü kullanılan diğer örneklerle benzetilerek ortaya çıktığını belirtir. (Ergin, 1985: 191)

Hülya Çengel de bu eki sadece –ç olarak gösterir. (Çengel, 2005: 138) Ünsüzle biten bazı fiil tabanlarına doğrudan doğruya, bazılarında da ı, i, u, ü yardımcı ünlülerinden birini alarak eklenir.

Kırgız Türkçesinde işlek bir ektir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
–(I)ç / –(U)ç	–(I)nç	–(I)ç

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

aşıgıç	kalkanç	kubanç
ayanıç	kekenç	kubanıç
ayanıç	kekeniç	kubanıç
bulganç	kızganç	küyünüç
bulganıç	kızganıç	maktanç
calınıç	korku(n)uç	maktanıç
calınıç	korkunuç	ökünüç

ötünüç	taarınıç	tayanıç
sagınıç	taarınıç	tayanıç
sagınıç	tayanç	tınıç
suranıç	tayanç	
suranıç	tayanç	

2. 26. –Ik / -Uk / -k

Ünlü ile biten fiillere doğrudan –k eki gelir. Ünsüzle biten fiillerde ise ünlü uyumuna göre /ı/, /i/, /u/, /ü/ ünlülerinden birini alarak fiile bağlanır.

Fiilin bildirdiği hareketin sonucu olan isimleri ve sıfatları türetir. Nesne isimleri yapar. Kırgız Türkçe’sinde ses taklitlerini bildiren fiillere eklenerek isimler yaptığı da görülmektedir. Bu eki -Ak eki ile karıştırmamak gerekir.

B. Oruzbayeva -Ak, Ik ve -k eklerinin birbiri ile bağlantılı olduğunu söyler (Oruzbayeva, 1958: 37-39), fakat bu üç eki de ayrı ayrı ele alır.

V. Hatipoğlu ise bu eki -k (-ak, -ek) ve -k (-ık, -uk- -ik, -ük) olarak ayırmaktadır (Hatipoğlu, 1981: 79-80).

Muharrem Ergin -ú, -k / -ak, ek olarak ayırır. Ayrıca ú, -k ile -uk, -ük’ün ayrı ekler olduğunu sonradan birleşmiş olabileceğini söyler (Ergin, 1985: 191).

Eski Anadolu Türkçesinde bu ekin yuvarlak şekillerinin de kullanıldığı örnekler vardır.

Kırgız Türkçesinde oldukça sık kullanılan işlek bir ektir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
–(I)k / –(U)k / -k	–(U)k / -k	–(I)k / –(U)k / -k

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

acıldak	açkılsıraak	albırak
açık	aksak	alcıarak

alcırak	bıdırak	carkırak
añılđak	bılbırak	carkırak
añılđak	bılcırak	çaşırık
añkak	bılcırak	catalak
añkıldak	bıldırak	cekirik
añkıldak	bıldırak	celpildek
añkıldek	bılkıldak	cılbıskak
añkildek	bılkıldak	cılbışkık
arsak	bışkırık	cılmışkık
artık	birindek	cıltırak
atak	boyok	cımıldak
aydak	boyok	cırık
aykırık	bölük	cırta(y)k
ayrık	böl-ük+çö	cırtık
aytak	burak	cıyık
azgırık	burkurak	cıynak
bakıldak	buyruk	cölök
bakıldak	bülküldök	cörgölök
bakırık	bürük	cötkürük
balbıldak	cabık	cultırak
balbıldak	calaak	culuk
baldıraak	calcak	culuk+çu
balpıldak	calpak	cügürük
balpıldak	caltırak	çabık
barıldak	caltırak	çaçıraak
barıldak	cañırık	çakıldak
barkıldak	capırık	çakırık
barkıldak	caraşık	çañdak
barsıldak	carıldak	çañırık
barsıldak	carıldak	çañkak
basık	carkıldak	çardak
bezildek	carkıldak	çarıldak

çarıldak	dalba(y)k	düpüldök
çartıldak	dalda(y)k	düpüldök
çekildek	dalpıldak	dürüldök
çenek	darıldak	dürüldök
çenek	darıldak	elek
çıçalak	darkıldak	esirik
çıçalak	darkıldak	güüldök
çımıldak	delde(y)k	ırca(y)k
çımıldak	dıldırak	ırgak
çıñırık	dıldırak	ızgırık
çıñkıldak	dırıldak	ızırık
çıñkıldak	dırıldak	itirke(y)k
çıpıldak	dikildek	iymek
çıpıldak	dikildek	kacıldak
çırıldak	dirtildek	kacıldak
çırıldak	dirtildek	kakıldak
çırkıldak	doldurak	kakıldak
çırkıldak	doñkuldak	kakırık
çırmak	doñkuldak	kalak
çırmak	dordo(y)k	kalçıldak
çirmook	dömpö(y)k	kalçıldak
çirtıldak	döñgölök	kaldırak
çirtıldak	döñkölök	kaldırak
çıyıldak	döñküldök	kalkıldak
çıyıldak	döörük	kalkıldak
çıykıldak	duuldak	kaltıldak
çıykıldak	duuldak	kaltırak
çıypıldak	düküldök	kaltırak
çıypıldak	dümpüldök	kamak
çimirik	dümpüldök	kandırak
çimkirik	düñküldök	kandırak
çüçkürük	düñküldök	kañıldak

kañıldak	kıpçık	kööldök
kañırak	kırık	kuculdak
kañırsık	kırkırak	kulkuldak
karkırak	kırkırak	kulkuldak
karmak	kırtıldak	kultuldak
karmook	kırtıldak	kultuldak
karsıldak	kısık	kurak
karsıldak	kıtırak	kurak
kaşak	kıykırık	kurgak
katkırık	kıyra(y)k	kurgak
kaykalak	kıyrak	kurkurak
kayrak	kilkildek	kurkurak
kayrak	kiltildek	kuudurak
kayrık	kiñkildek	kuudurak
kazılık	kirbi(y)k	kuunak
kekirik	kirildek	kuunak
kelcirek	kirkirek	kuurdak
kelcirek	koñkuldak	küñgürök
kelimsek	koñkuldak	küñgürök
kemşi(y)k	koodurak	küñküldök
kesik	koodurak	küñküldök
kıbıñdak	korkuldak	küpüldök
kıbıñdak	korsuldak	küpüldök
kıldırak	korsuldak	kürek
kıldırak	koruk	kürkürök
kılgılık	koşkuruk	kürkürök
kıltıldak	koygulak	kürmök
kıltıldak	koygulak	kürök
kıñıldak	köbük	kürsüldök
kıñıldak	kölküldök	kürsüldök
kıñkıldak	kölküldök	küüdürök
kıñkıldak	könük	küüldök

küüldök	samtırak	şaldırak
küykölök	sanak	şalpa(y)k
küypölök	sanak	şalpak
maarak	sandırak	şalpi(y)k
mırı(y)k	sapırık	şalpıldak
mışmı(y)k	satık	şalpıldak
mokok	sekirik	şapıldak
möltüldök	sıltık	şapıldak
möltüldök	sınak	şarkırak
muytu(y)k	sınak	şarkırak
muzdak	sınık	şarpıldak
muzdak	sırkak	şarpıldak
mültüldök	sıygalak	şartıldak
mültüldök	sıyrık	şartıldak
ontook	sızık	şatırak
opuruk	sokura(y)k	şatırak
orsok	solkuldak	şıbak
otok	solkuldak	şıbak
ottook	sooluk	şıkak
oturuk	soylok	şıldırak
oynok	suraak	şıldırak
oynok	surak	şılkıldak
oynook	surak	şılkıldak
oyuk	sürdöök	şılıpıldak
öksük	süylöök	şılıpıldak
ökürük	süyök	şıpıldak
ölük	süyök	şıpıldak
pışkırık	şagırak	şırdak
pızıldak	şagırak	şırık
pızıldak	şakıldak	şıypaıñdak
salbırak	şakıldak	şimek
salık	şaldırak	şışik

şoodurak	teyte(y)k	tuşak
şoodurak	tırmaak	tuşak
şuudurak	tırmook	tuylak
şuudurak	tırtı(y)k	tükürük
takak	tıtık	tülök
talta(y)k	tıyta(y)k	tünök
taltak	tıytak	türök
tandaak	tilek	türök
tañgak	tilek	türsüldök
tañık	tilik	türsüldök
tantık	tirek	tüşünük
tapşırık	tirek	tütök
tarak	tişteek	tüyrü(y)k
tarak	titirek	uzak
tarkıldak	titirek	ülbürök
tarkıldak	tolgok	ülbürök
tarsıldak	toluk	ülpüldök
tarsıldak	tompo(y)k	ülpüldök
tarta(y)k	toñkuldak	üşkürük
taygak	tosto(y)k	üşük
taypak	tozuk	üzük
tayta(y)k	töşök	zańkıldak
taytak	tukuruk	zańkıldak
tekildek	tultu(y)k	zımır(a)ık
telpe(y)k	tunarık	ziñkildek
telpi(y)k	tuncurak	ziñkildek
teltek	tuncurak	zuuldak
teşik	tunuk	zuuldak

2. 27. -kalak, -kölök

Kırgız Türkçesinde fazla işlek olmayan bu ek vasıf ismi yapmada kullanılır. –ka+la-k eklerinin birleşmesinden ortaya çıkmış birleşik bir ek olabilir. Sözlükte bu ek sadece iki kelimedede geçmektedir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-kalak, -kölök	-	-

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

küykölök
şaşkalak

2. 28. –kAlAŋ / - kIlAŋ

Fiilere gelerek vasıf ismi yapar. Bu ek fiilden isim yapma eki olan -ga veya -gı ile isimden fiil yapım eki olan -la- ekinin, fiilden isim yapma eki -ŋ, -an / -aŋ ile birleşmesi sonucu ortaya çıktığı hissi uyandırmaktadır. Bu ekin -Ak’lı şeklini de (-kalak) Kırgız Türkçesinde görmek mümkündür. k’li şeklini yani -kalak ekini -ka- la- k şeklinde ayırabiliriz. Bu ekin fonksiyonu -kalaŋ, -kIlAŋ ekleri ile aynıdır. Sözlükte sadece bir kelimedede bu ek tespit edildi.

Kırgız Türkçesinde işlek bir ek değildir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
–kAlAŋ / - kIlAŋ	-	-

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

cehkilen

2. 29. -(I)l / -(U)l

Eskiden beri görülen fakat işlek olmayan bir ektir. Eski Türkçe’de de bu ek fiilden isim yapma eki olarak gösterilir (tük-el, kıs-ıl) (Gabain, 2003: 53). Eski Türkçeden beri ünlü uymuna uymuştur. Ayrıca ünlü-ünsüz uyumuna da uymasıyla çap-ul gibi sözcükler oluşmuştur. yu-l (DLT memba, kaynak), kıs-ıl (ET boğaz, vadi) Kırgız gramer kitaplarının bir çoğunda gösterilmemektedir.

B. Oruzbayeva bu ekin -(I)l edilgenlik eki olduğunu, bazı fiillere gelerek isimleşmiş olabileceğini birkaç örnekle açıklamıştır (Oruzbayeva, 2000: 315-317).

Kırgız Türkçesinde fiillere gelerek fiillerin anlamlarıyla bağlantılı isimler yapar. (bolcol, tügöl, cırgal)

Kırgız Türkçesinde işlek bir ek değildir. Türkiye Türkçesinde bir tek ışı-l kelimesinde vardır, o da tabiat taklidi ses olabilir (Ergin 2001: 259).

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-(I)l / -(U)l	-(I)l	-l

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

cayıl	kesil
keçil	soyul

2. 30. -(I)m / -(U)m

Ünlüyle biten fiil kök ve gövdelerine –m şeklinde, üzsüzle biten fiil kök ve gövdelerine ise /ı/, /i/, /u/, /ü/ yardımcı ünlüleriyle eklenir. Eklendiği fiilin anlamıyla ilgili isimler türetir. Bu ekle soyut anlamlı ve somut anlamlı kelimeler türetilir. Atta-m (adım), çene-m (ölçü), alda-m (aldatış), köktö-m (ilkbahar), sık-ım (cimri), çeç-im (seçim), tüş-üm (hasılat). Ekin u/ü şekli sadece Kırgız Türkçesine mahsus olarak dudak uyumu sonucu ortaya çıkmıştır.

Bütün Türk lehçelerinde oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. Eskiden beri çok sık kullanılan ektir. Bu yüzden Eski Türkçede birçok örneği vardır. tal-ım (yağma), kedim (giyim), tugum (doğuş).

Türkiye Türkçesinde görüldüğü ilk günden beri, hiç değişmeden ve belli canlılıkla kullanılmıştır.

Kırgız Türkçesinde sık kullanılan işlek bir ektir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-(I)m / -(U)m	-(I)m / -(U)m	-(I)m / -(U)m

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

açım	çaçım	okum
alım	çagım	ölüm
atım	çakırım	önüm
bagım	çalım	örüm
basım	çeçim	ösüm
batım	çıçım	ötüm
bışım	çığım	salım
bilim	içim	sayım
bolum	kayırım	serpim
bölüm	kayım	sezim
bütüm	kesim	sıdırım
cagım	kirim	sıyım
carım	kiyim	tartım
cazım	korum	tatım
cıyım	köçüm	tigim
cugum	körüm	tizim
culum	kötörüm	tokum
cutum	kurum	turum
cürüm	kütüm	türüm
çabım	küyüm	tüşüm

tüyüm

urum

uyum

2. 31. -mA / -mO

Kırgız Türkçesinde a / ı / u ünlüsü taşıyan fiillere -ma, e / i ünlüsü taşıyan fiillere -me, ö / ü ünlüsü taşıyan fiillere -mö şeklinde gelir.

Ekin -mo/-mö şekli Kırgızcadaki güçlü dudak uyumuyla gelişmiştir. Bu ek Kırgız dilciler tarafından mastar eki olarak kabul edilmez. Kırgızcada fiil ismi yapan ek, -oo/-öö; -uu, -üü olup -mA / -mO eki fiilden kalıcı isim yapar. kaz-ma (kazma), sız-ma (grafik), bas-ma (matbaa).

Fiilin sonunda ortaya çıkan durumla ya da söz konusu fiile bağlı olan nesneyle ilgili isimler yapar.

Eski Türkçede bu ekle yapılan kelimelerin daha çok sıfat olarak kullanıldıkları görülmektedir. Bu yolla da nadiren isimleştiği görülmektedir. Oyma (er) oyuncu, kesme (aş) kıyma, barma (yıl) geçen yıl gibi örneklerde bu durum görülür.

Kırgız Türkçesinde aylanpa kelimesinde -mA ekinin p'li şekline de rastlanmaktadır.

B. Oruzbayeva bu ekin yapımı ve fonksiyonu konusunda -Im fiilden isim yapım eki gibi hareketi bildiren fiil kelimelerinin anlamlarıyla bağlantılı isimler yaptığını söyler (Oruzbayeva, 1994: 160).

Oldukça sık kullanılan, işlek bir ektir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-mA / -mO / -pa	-mA	-mA

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

akma

apırtma

asılma

alagaçma

aralaşma

asma

alakaçma

artasalma

aştama

atama	bürmö	cörmömö
aydama	büyürmö	cügürtmö
ayırma	cabışma	cüktömö
aylanma	cadatma	çaçılma
aylantma	caktama	çaçma
azgırma	calama	çağıştırma
bakma	caldama	çalma
basma	caldanma	çapma
bastırma	caldırma	çargıtma
başkarma	calgama	çaykama
baştalma	calganma	çegintme
baştama	canıtma	çıgarma
baylama	cantayma	çıkma
baylatma	casalma	çıptama
bıksıtma	cayılma	çirgaylama
bılgıma	cayma	çıyratma
bılgıtma	cazma	çirkeme
bışma	celdeme	çiyme
bildirme	celdirme	çoymo
birikme	ceteleme	çubama
boyolmo	cıdıma	çubatma
boyomo	cıkma	çuburma
bölmö	cılbıtma	çuburulma
börtmö	cıldırma	çukuşma
bukturma	cılma	çümkömö
burama	cılmışma	eelikme
burma	cıltıyma	eerçime
burulma	cıyma	epteme
buuma	citirme	eşilme
buyrutma	condomo	eşme
bükmö	coruma	etme
büktömö	cöndömö	ezme

ıktıtma	kezme	kurma
içirkentme	kıdırma	kusturma
içme	kılgırma	kuturma
ilme	kılgıyma	kuurma
imerme	kıltıyma	kuyma
iyme	kırkma	kuyulma
kagırama	kırma	küygüzmö
kakma	kırtıyma	mildetteme
kakşama	kıstırma	mildettenme
kalkıma	kıyıtma	müçölömö
kaltıratma	kıyma	münözdömö
kañgıma	kirişme	okşutma
kañtarma	kirme	oñmo
kaptama	kiyme	oolukma
karama	koldomo	ooşmo
karatma	koldonmo	ormo
kargıma	koñtormo	orolmo
karışma	koozdomo	oykuma
karmama	koşmo	oylomo
katırma	kotormo	oymo
katma	koymo	oyulma
kattama	kozgolmo	öktömö
kayıрма	köçmö	örmö
kaynatma	köçürmö	ötmö
kaytalama	köktömö	özgörmö
keçme	köpmö	pıstırma
kelcireme	köptürmö	sabatma
kelme	körgözmö	salma
kepteme	körsötmö	sasıtma
kerme	köşörmö	sayma
kesme	kötörmö	saymalama
ketme	kurama	sekirtme

seskenme	şilteme	tolgomo
sezgenme	tacatma	tolkuma
sıkma	takma	toñdurma
sılama	talıma	toñkoymo
sılanma	talma	toptomom
sındırma	tandalma	tordomo
sızma	tapşırma	tozmo
silkildetme	taptama	tökmö
silkime	tarama	tunma
sokmo	tartma	tuuma
sormo	teñdeme	tüñülmö
soylomo	teñdeşme	tüymö
sozmo	tepme	tüyülmö
sozulma	terdeme	tüzötmö
surama	tergeme	uçma
suurma	terme	uçurma
suysalma	tıgılma	uçurtma
sürmö	tıkma	ukma
süyrölmö	tırışma	ukuma
süzmö	tırıştırma	ulama
şalpıldama	tıtma	uluma
şapşıma	tikireñdeme	unutma
şarkırma	tilme	urma
şarkıratma	titireme	uyuşma
şaylanma	titiretme	üymö
şılama	tizme	üyrölmö
şıldırma	togolotmo	üyürmö
şıpırma	tokuma	üzmö

2. 32. -mAç / -mOç

Kırgız Türkçesinde işlek bir kullanıma sahip olmayan bu ek fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır. Yiyecek isimleri yapar. Eski Türkçede de kullanılan bir ektir. kıymaç (ET), kavurmaç (ET), bulamaç (OT).

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-mAç / -mOç	-mAç	-mAç

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

almaç	carmaç	taldırmaç
ayırmaç	kırkmaç	telmeç
ayırmaç	körmöç	tilmeç
candırmaç	kuturmaç	tolmoç
cañılmaç	kuurmaç	tüymöç
cañılتماç	salmaç	

2. 33. -mAk / -mOk

Kırgız Türkçesinde a / ı / u ünlüsü taşıyan fiillere -mak, e / i ünlüsü taşıyan fiillere -mek, o ünlüsü taşıyan fiillere -mok, ö / ü ünlüsü taşıyan fiillere -mök şeklinde bağlanır.

Fiillere gelerek hareketin sonucuna bağlantılı somut isimler yapar. Fiilden fiil yapım eki olan -(I)ş-, -dır-, -(I)r- ekleriyle yapılan fiillere de getirilerek harekete bağlı kalıcı isimler de yapar. kayır-mak (olta iğnesi), kay-mak (kaymak), tabış-mak (bilmecce), il-mek (çengel, kanca), iy-mek (küpe), öt-mök(geçit).

Eski Türkçe devresinden beri bilinen bu ek, çok geniş bir kullanım alanında karşımıza çıkmaktadır. Ög-mek (övme), ök-mek (düşünme), tut-mak (sap), tüzül-mek (sükunet).

Muharrem Ergin -mAk ekinin -ma / -me ile karıştırılmaması gerektiğini, -mAk ekinin sadece fiillerin hareket isimlerini karşıladığını belirtir (Ergin, 1985: 185).

B. Oruzbayeva ise bu ekin ma+-k yığılmasından gelmiş olabileceğini söyleyerek -mAk ekinin asıl işlevinin bütün fiillerin sonuna gelerek fiillerin hareket isimlerini karşıladığını söyler (Oruzbayeva, 1950: 34).

Kırgız Türkçesinde işlek bir ektir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-mAk / -mOk	-mAk	-mAk

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

artılmak	karamak	sıdırmak
attamak	kayırmak	sındırmak
candırmak	keçmek	sıyırtmak
carmak	kertmek	sıyrtmak
çaşırmak	kısmak	silkmek
cedirmek	koşmök	sokmök
cemek	koyutmak	şışımek
çakmak	köñsömök	tabışmak
çertişmek	kuymak	taydırmak
çertmek	oodarışmak	tegirtmek
çiyemek	ormök	tizmek
dabışmak	oymök	toorumak
demek	önmök	türmök
ilmek	örmök	üymök
iymek	ötmök	
kadamak	salmak	

2. 34. -mAl / -mOl

Fiil kök ve gövdelerine getirilerek fiilin anlamıyla bağlantılı isimler ve insana özgü sıfatlar yapar. taanı-mal (ünlü, meşhur), oku-mal (okumuş), sına-mal (denenmiş) tanda-mal (seçme). Eski Türkçede bu eke rastlanmamaktadır fakat Eski Anadolu Türkçesinde bir örnekte bu ek geçmektedir (Gülsevin, 1997: 93).

B. Oruzbayeva bu ekin –ma+l ek yığılmasından ortaya çıktığını belirtmektedir (Oruzbayeva, 1994: 160).

Türkiye Türkçesinde bir iki kelimedede görülen bu ekin –ma+l kaynaşması ile oluştuğu düşünülmektedir. (sağ-mal) Bu ek +II/+IU ekiyle de ilişkili olabilir.

Kırgız Türkçesinde işlek bir ek değildir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-mAl / -mOl	-mA+l	-mAl

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

bakmal	kadamal	taanımal
baştamal	közömöl	taşımál
bıçmal	saamal	tatımal
bütömöl	sınamal	ulamal
caşamal	şırımal	uramal
cürmöl	şışımél	

2. 35. –mAn

Kırgızca gramer kitaplarında -ar zarf-fiil ekiyle birlikte verilir. Fiil kök ve gövdelerine getirilen -mAn eki hareket isimlerini bildiren kelimeler yaparak isimlere yetenekli anlamı katar. Kısaca hareketi yapanı bildirir.

Tahsin Banguoğlu bu eke +men sıfatları maddesinde şöyle demiştir.: Eski Türkçede fiillere gelen ve zaman ve alet adları yapan başka bir –men eki olabilir (kurtarman, örtmen, sıkman, sökmen) bunun –me sıfat-fiillerinden uzatma olduğu farz olunur. (Banguoğlu, 1995: 197) kur-man (DLT ok ve yay konan kap), degir-men (EAT değirmen), ört-men (DLT dam, çatı)

Türkiye Türkçesinde işlek bir ek değildir. Ergin’e göre Az-man kelimesinde bu ek vardır. Eğer şiş-man, göç-men kelimeleri isimden yapılmış isim değilse, onlarda da bu ek vardır demektir. Seç-men, öğret-men, say-man kelimeleri bu ekle yapılmıştır (Ergin, 2001: 261).

Kırgız Türkçesinde de işlek bir ek değildir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-mAn	-mAn	-mAn

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

aldırman	bilerman	küyörman
alışman	çabarman	ölörman
atarman	çıdarman	satarman
azarman	daanışman	tabarman
basarman	içerman	tabışman
berişmen	işterman	tuyarman
bezermen	kaçarman	ugarman

2. 36. -mAy -mOy

Kırgız Türkçesinde işlek bir kullanıma sahip olmayan bu ek fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır. Kırgız gramer kitaplarında bu eke rastlanmadı. Bu ekin -mA-y şeklinde birleşmiş bir ek olduğu düşünülebilir. Çağatay Türkçesinde

konsonantla biten fiil kök ve gövdeleri -a / -e vokalle biten fiil kök ve gövdeleri ise -y şeklini alır; al-a (alarak), kör-e (görerek), de-y (diyerek), oúu-y (okuyarak); olumsuz şekil, -ma-y / -me-y'dir: al-ma-y (almadan), oúu-ma-y (okumadan) vb. Bu örneklerden yola çıkarak yola çıkarak bu ekin birleşik bir ek olduğu söylenebilir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-mAy -mOy	-mA-y	-

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

almay	çapmay	sürömöy
arkalamay	koymoy	şilemey
calatmay	kusmay	talamay
cañılmay	kuumay	tarttırmay
çaşırmay	kuuşmay	tiştemey
cemey	oorumay	toorumay
cıttamay	ötmöy	ukumay
cügünmöy	saamay	
çabışmay	sasımay	

2. 37. -mçı

Kırgız Türkçesinde işlek bir kullanıma sahip olmayan bu ek fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır. Bu ek de büyük ihtimalle birleşik bir ektir. Fiilden isim yapım eki olan -m ile isimden isim yapım eki olan +çı dan meydana geldiği düşünülebilir (-m+çı).

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-mçı	-	-

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

aldamçı	örümçü
cılımçı	tilemçi

2. 38. -mİş / -mUş

Eski Türkçe devresinden beri, özellikle Batı Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılan bu ek Kırgız Türkçesinde işlek değildir. Bu ek aslında partisip ekidir. Fakat fiillere gelerek kalıcı isimler yapmaktadır. Bol-muş (olay), caz-mış (kader), kıl-mış (suç, cinayet), kıldır-mış (gezgin), tur-muş (hayat), kör-müş (yenilik).

B. Oruzbayeva -mış ekinin e(r)- fiiline eklenerek emiş / imiş tahmin anlamı veren yardımcı fiil olduğunu ve bu yardımcı fiilin -ımış / -imış eki ile karıştırılmaması gerektiğini söyler (Oruzbayeva, 2000: 297-298).

Türkiye Türkçesinde geçici isim yapmakta çok işlektir. Az miktarda kalıcı isimler yaptığı da görülür (Ergin, 2001: 262).

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-mİş / -mUş	-mİş / -mUş	-mİş / -mUş

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

bolmuş	kakmış	şıltoolomuş
bütölümüş	kalmış	taramış
cazımış	kıldırılmış	tentimış
cazmış	kılmış	turmuş
cemiş	könümüş	tuşamış
cörgömüş	körmüş	ukmuş
cüdömüş	septirilmiş	ulamış
çaptırılmış	serpilmiş	uruşumuş

2. 39. -(I)n / -(U)n, -n

Bu ek eskiden beri görülür, fakat çok işlek bir ek değildir. Eski Türkçe devresinden beri az da olsa örneklerine rastlanır. tüt-ün (duman), tir-in (kalabalık), yalı-ın (alev), esin (yel).

Bu ekle türetilen isimler fiilin gösterdiği hareketi yapanı, olanı veya yapılanı ifade eder. caĀn yağmur, sa-n sayı, kel-in gelin, ürk-ün telaş panik. Bazı örneklerde yardımcı ünlünün uzadığı görülür. aş-uun fazla, koş-uun-a- / -e- ve -kile pekiştirme eklerinden sonra / n / sesinin genizleştiği görülür.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-(I)n / -(U)n, -n	-(I)n / -(U)n	-(I)n / -(U)n, -n

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

arbyn	çaçın	kırkın
bıçın	çıgın	koşun
caşırın	çiyin	koşuun
catın	kagın	tığın
cıyın	kelin	tüyün

2. 40. -OO / -UU

Bu ek Eski Türkçe’de fiilden isim yapım eki olan -g/-y ekinden ortaya çıkmıştır. Eski Türkçede fiilden isim yapma eki olan -g/-y ekinin, Kıpçak döneminde tamamen düştüğü veya -g > -v şeklinde değiştiği belirtilir (Karamanlıoğlu, 1994: 36). Kırgız edebi dilinde ise ünsüzün erimesi sonucunda uzunluk meydana gelmiştir (Çengel, 2005: 147).

Kıpçak lehçelerinin bir kısmında ünlüyle biten fiillere / -w / şeklinde eklenir. (Tatarca, Kazakça). Kırgız Türkçesinde ise -w sesi eriyerek uzun ünlüye dönüşür. baştaw > baştow > baştoo gibi.

Bugünkü Kıpçak lehçelerinde ünsüzle biten fiillerde ekin önüne gelen bağlantı ünlüleri /u/ ve /ü/ şeklinde sadece yuvarlak ünlülü olarak kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinin ağızlarında da aynı kullanımı görmek mümkündür. Kırgız edebi dilinde görülen şekiller Kırgız Türkçesi ağızlarında ve Kıpçak lehçelerinde kullanılanlardan daha gelişmiştir. Kırgız Türkçesinde ekin kendisi ünlü olmuş ve fiillere doğrudan doğruya eklenmiştir.

Bu ek fiil ismi yapmada kullanılır. Cö-lö-ö (desteklemek), tok-to-o (durmak), köz-dö-ö (gözlemek), ok-uu (okumak), iç-üü (içmek), ket-üü (gitmek).

Bazı durumlarda fiilden kalıcı isimler yaptığı da görülmektedir. Aş-uu (geçit) gibi.

Kırgız Türkçesinde işlek kullanıma sahip bir ektir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-OO / -UU	-g / -y	-

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

aarçuu	açtıruu	adattanuu
abalatuu	açuu	adımdoo
acardantuu	açuulanuu	adırandoo
acardanuu	açuurkantuu	adisteştirüü
acıldaşuu	açuurkanuu	agartuu
acıraşuu	adaldatuu	agaruu
acıratıluu	adaldoo	agıtuu
aciratuu	adalsınuu	akçıldoo
acıroo	adamsıtuu	akılaştırıuu
açılıu	adaştırıuu	akılaşuu
açıştırıuu	adaşuu	akıladaşuu
açıtıuu	adattandırıuu	akırayuu

akıyлашуu	alsıroo	arıloo
akmaloo	altındatuu	arıltuu
aktanuu	aluu	arıluu
aktivdeştirüü	amandaştıruu	arıštoo
aktivdeşüü	amandaşuu	arıtuu
aktoo	analizdöö	arızdanuu
alañdoo	añdoo	arızdaştıruu
alasaluu	añgemeleşüü	arızdaşuu
alastoo	anıktoo	arkalaşuu
albıruu	añkıldoo	arkalatuu
alçayuu	añtaruu	arkaloo
alçılanuu	anttaşuu	arkandatuu
aldanuu	apırtuu	arkandoo
aldastoo	aptıguu	arkaytuu
aldatuu	araaloo	arkayuu
aldeylöö	araandatuu	arkıroo
aldıratuu	araçaloo	arnoo
aldıroo	arakettenüü	arsıldoo
aldıruu	araketteşüü	artaldeştirüü
aldoo	aralaştıruu	artışuu
alımsındıruu	aralaşuu	arttırıluu
alınuu	araloo	arttırıuu
alıstoo	aramdoo	artuu
alıştırıuu	arazdaştırıuu	arzandatuu
alışuu	arbaşuu	arzandoo
alkıldoo	arbituu	asfalttoo
alkınuu	arboo	asıluu
alkoo	arbuu	asıraluu
almaşıluu	ardaktaluu	asıroo
almaştırıuu	ardaktoo	askerdeştirüü
almaşuu	ardanuu	asmandatuu
alsıratuu	arıksınuu	astıruu

asuu	ayıktıruu	baptanuu
aşatuu	ayıñdoo	barıluu
aşıguu	ayıptaluu	barktaşuu
aşıktıruu	ayıptoo	baruu
aşırılıu	ayırbaştoo	basañdatuu
aşıruu	ayıruu	basılıu
aşkerelöö	aykaşuu	baswardoo
aştoo	aykindoo	baswardoo
aşuu	aylandıruu	baswardoo
ataandaşuu	aylantuu	bastıruu
ataşuu	aylanuu	basuu
atılıu	aytıluu	başkaruu
atırılıu	aytışuu	baştaluu
atışuu	aytuu	baştandıruu
atkaruu	azaloo	baştatuu
atkuu	azaptanuu	baştoo
atoo	azgıruu	batıruu
attanuu	azıktanuu	batıştıruu
attıruu	baalanuu	batışuu
attoo	baaloo	bayandoo
atuu	baamdoo	baydalanuu
avansıloo	bacıldoo	bayımdatuu
avtomattaştırıu	bagcañdoo	bayımdoo
ayaktaluu	bagındıruu	bayıtuu
ayaktatuu	bagıntuu	baykatuu
ayaktoo	bagınuu	baykoo
ayaldoo	bagıştoo	baylanuu
ayañdoo	bagıttoo	bayloo
aydaluu	bakıloo	baymaktaluu
aydatuu	balbıldoo	bayuu
aydoo	balçaytuu	beçettöö
ayıguu	balkıtuu	bekinüü

bekitüü	birikteşüü	buydoo
beküü	biriktirüü	buyruu
belendöö	bittöö	buytaktoo
belgilenüü	biylöö	buzuu
belgilöö	boktoo	büktöö
berüü	boltuldatuu	büküröñdöö
betteştirüü	bombaloo	bürköö
betteşüü	borbordoşturuu	bütkörüü
bezenüü	boşonuu	bütöö
bıçaktaşuu	boşoşturuu	bütürüü
bıçaktoo	boşoşuu	bütüü
bıçılıu	boşotuu	caadıruu
bıçuu	boyloo	caaktaşuu
bırıştıruu	boyoo	cabdıktandıruu
bırışuu	boysunduruu	cabdıktanuu
bırkıratuu	böldürüü	cabılıu
bışaktoo	bölöö	cabırdanuu
bışıktıruu	bölünüü	cabırdoo
bışıktoo	bölüştürüü	cabırkoo
bışıldoo	bölüü	cabıştıruu
bışılıu	börtüü	cabışuu
bışıruu	bötöndöö	cabuloo
bışkaruu	bukturuu	cabuu
bıştıruu	bulgoo	cadoo
bıtıratuu	buloo	cagaldanuu
bildirüü	bultaktoo	caguu
bilüü	burañdoo	cakalaşuu
birdeştirüü	burguloo	cakındatuu
birgeleştirüü	burmaloo	cakındoo
birikmeleştirüü	buroo	cakırdandıruu
birikmeleşüü	buruluu	cakırdanuu
birikteştirüü	buruu	cakşıloo

caķşırtuu	cañıruu	caşırınuu
caķşıruu	cañsoo	caşıruu
caķtırıuu	cantayuu	caşoo
caķtoo	captıruu	catıguu
caldanuu	caraktandırıuu	catıktıruu
caldıroo	caraktanuu	catırkoo
caldoo	caraloo	cattıktıruu
calgızdoo	caraluu	catuu
calgızsıroo	caraştırıuu	caybarakattanuu
calgoo	caraşuu	caydaktoo
calmoo	caratuu	cayıldanuu
calpıloo	caratuu	cayıluu
caltanuu	cardamdaşuu	caylanuu
caltayloo	cardıruu	caylaştıruu
caltıldoo	carıluu	caylaşuu
camaaçıloo	cariştıruu	cayloo
camaktoo	carişuu	cayloo
camandoo	carıtlıuu	caynoo
camdoo	cariyalatuu	cayraştıruu
camoo	cariyaloo	cayuu
canaşuu	caroo	cayuu
cañcaldaşuu	caruu	cazaloo
cañcalduu	casaluu	cazdıктаştırıuu
cançuu	caskanuu	cazdoo
candandırıuu	casoo	cazgıruu
candanuu	caşartuu	cazışuu
candatuu	caşaruu	cazuu
candoo	caşıldandırıuu	celdirüü
cañdoo	caşıldantuu	celiktirüü
cañılıştırıuu	caşıldanuu	celimdöö
cañıltuu	caşıntuu	celpinüü
cañırtuu	caşınuu	celüü

cemelöö	cıyılıu	cuguu
ceñdirtüü	cıyırılıu	cuguzuu
ceñilüü	cıyırui	cukalatuu
centektöö	cıynaktoo	cukaruu
ceñüü	cıynoo	cukturuu
cerdöö	cıyruu	culkuntuu
cergelüü	cıyuu	culkunuu
cergilikteştirüü	ciberüü	culunuu
cerüü	cindilenüü	cumşartuu
cetelöö	ciyirkentüü	cumşaruu
cetilüü	ciyirkenüü	cumşoo
cetişüü	cogoluu	cumuluu
ceťkizüü	cogorulatuu	cutuluu
cetüü	cogoruloo	cutunuu
cıgılıu	cogotuu	cutuu
cıguu	coktoo	cuuktoo
cılañaçtoo	coldoo	cuuşoo
cıldırıu	coluguşuu	cüddöö
cılınuu	comoktoo	cüddötüü
cılıtuu	cortuu	cügöndölüü
cılmartuu	coruu	cügöndöö
cılmayuu	coşolonuu	cügöndötüü
cılpıldoo	coşoloo	cügündürüü
cılpıştatuu	coyuu	cügünüü
cılpıştoo	cölöö	cügürtüü
cımıyuu	cöndöö	cügürüü
cırgatuu	cönölüü	cüktölüü
cırtiluu	cönöö	cüktöö
cırtuu	cönötüü	cüktötüü
cışılıu	cöölöřüü	cülcüytüü
cışınıu	cubantuu	cülcüyüü
cıyılıu	cubanuu	cürgüzüü

cüröksünüü	çamdoo	çeginüü
cütküntüü	çamdoo	çekileşüü
cütkünüü	çamınuu	çekmelöö
çabışuu	çamırkanuu	çektöö
çabıttoo	çañdatuu	çeldöö
çabuldoo	çañıruu	çelişüü
çabuu	çañkıldoo	çelüü
çaçılıu	çaptaluu	çendeşüü
çaçtaşuu	çaptoo	çendöö
çaçuu	çarçatuu	çenetüü
çagaraktatuu	çarçoo	çenöö
çağıştıruu	çarıktoo	çertüü
çağışuu	çarkıldoo	çettetüü
çaquu	çarpışuu	çıçalatuu
çakıldatuu	çartıldoo	çıçaytuu
çakıldoo	çataктаşuu	çıçayuu
çakırayuu	çataştıruu	çıdamsızdanuu
çakırılıu	çataşuu	çıdoo
çakırtuu	çaykaluu	çıgaruu
çakıruu	çaykoo	çıgılıu
çaktıruu	çaykoo	çığışuu
çaktoo	çayloo	çıguu
çaldıruu	çaynoo	çıkanaktoo
çalgındoo	çaypaluu	çıkıruu
çalgırttoo	çaypoo	çıktoo
çalınuu	çaypoo	çılbirdoo
çalkaloo	çeçilüü	çılgoo
çalmaloo	çeçindirüü	çımçıloo
çalpıldoo	çeçinüü	çımıranuu
çaluu	çeçtirüü	çımıroo
çamdanuu	çeçüü	çıñdaluu
çamdıttuu	çegerüü	çıñdoo

çıñkıldoo	dalildöö	eñıştöö
çıñoo	dalpıldoo	eñışüü
çırkıroo	darılanuu	eñsetüü
çirmoo	darılatuu	eñsöö
çıyratuu	darıloo	entelöö
çimirüü	dattanuu	eñüü
çiyilüü	dattoo	epteştirüü
çoçuloo	dayardanuu	epteşüü
çoçutuu	dayardoo	eptöö
çoçuu	dayındoo	eregişüü
çoğuloo	döñgölötüü	erindeştirüü
çoñoytuu	dumbaloo	eritüü
çoñoyuu	durustoo	erkeletüü
çögörüü	düñgüröö	ermekteşüü
çömülüü	düñgürötüü	ertelöö
çömütüü	düñküldöö	esaloo
çönöktöö	düñküldötüü	esepteşüü
çubaltuu	dürmöttölüü	eseptöö
çubatuu	eelöö	eskertüü
çuboo	ekrandaştıruu	eskerüü
çukuraytuu	ekspluatatsiyalanuu	eskilöö
çukurdatuu	eldeştirüü	eskirüü
çulduroo	eldeşüü	estöö
çulgoo	elektreleştirüü	ezüü
çuñkuraytuu	elestetüü	finansıloo
çurkoo	elestöö	güldöö
çüçülöö	eliktöö	güldötüü
çüçülötüü	emdöö	himizatsiyalaştıruu
çümköñüü	emizüü	ıçkınuu
çünçütüü	endeştirüü	ıkşoo
çünçüü	eñdirüü	ıktaşuu
daaruu	endöö	ıktatuu

ıktoo	intensifikatsiyaloo	kaaruu
ılayıktaştırıuu	iregeleşüü	kabaruu
ıldamdatuu	irencitüü	kabattoo
ıldıyloo	irettelüü	kabıldoo
ılgoo	iretteştirüü	kabıltuu
ımdoo	iretteşüü	kacañdoo
ımandıruu	irettöö	kaçıruu
ıntımaktaşuu	irgöö	kaçuu
ıraaktatuu	irilentüü	kadamdaşuu
ıraaktoo	irilenüü	kadırdashuu
ırastoo	iriletüü	kadırdoo
ırboo	iriñdetüü	kadırlloo
ırgıtuu	iriñdöö	kadoo
ırıldoo	irişüü	kagacıtuu
ısınuu	iritüü	kagazdoo
ısıtuu	irüü	kagılışuu
ıspattoo	isirkektenüü	kagıluu
ıskırıuu	iskektöö	kagıştırıuu
ıştoo	işendirüü	kaguu
ıyloo	işenüü	kakşıktoo
ızgıtuu	iştöö	kalcıroo
ızıldatuu	iterüü	kalıñdatuu
ızıldoo	iyirüü	kalıptantuu
ızırınuu	iylenüü	kalkaloo
ıçkertüü	iyletüü	kalkayuu
idealdaştırıuu	ıylöö	kalkıldoo
idealizatsiyaloo	izdenüü	kalkuu
ilgerilöö	izdetüü	kaloo
iliktöö	izdöö	kaltaaruu
ilıyustratsiyaloo	izıldöö	kaltıldoo
ilmekteşüü	kaadalanuu	kaltıruu
industrializatsiyalaştırıuu	kaaloo	kaluu

kamaluu	karşılaşuu	kekeçtenüü
kamatuu	kartayuu	kekeerdöö
kamdanuu	kaşınuu	kekireyüü
kamdaştıruu	katıruu	kelekelöö
kamınuu	katıştırıuu	keleşüü
kamoo	katışuu	keltirüü
kampayuu	kattaluu	kelüü
kampiıtuu	kattaşuu	kemirüü
kamsızdandırılui	kattoo	kemüü
kamsızdandırıui	katuu	keñgiröö
kamsızdoo	kayçılaştırıui	keñitilüü
kanaattandırıui	kayçılaşuu	keñitüü
kanaattanuu	kaygıruu	keñüü
kanatuu	kayıtuu	kepindeşüü
kañdoo	kaykaytuu	kerektöö
kapalanuu	kaynatılui	kerüü
kaptatuu	kaynatuu	kesilüü
kaptoo	kaynoo	kesirlenüü
karaloo	kayraştırıui	kestirüü
karaluu	kayruu	kesüü
karañgıloo	kaysaktoo	keştelenüü
karıştırıui	kaysañdoo	ketüü
karatuu	kaytaloo	kezdeşüü
kardıguu	kaytaruu	kezekteşüü
karıktıruu	kaytuu	kezerüü
karkıttoo	kazılui	kezüü
karmaluu	kazuu	kezüülöştürüü
karmanuu	keçiktirilüü	kıcırdanuu
karmatuu	keçiktirüü	kıcırlanuu
karmoo	keçirüü	kıçışuu
karoo	keçişüü	kıdırıui
karoolonuu	keçüü	kılıktanuu

kıluu	kıyşañdoo	kontsentratsiyaloo
kıñkıldoo	kıyşaytuu	koñurdoo
kınoo	kıyuu	konuu
kırdanuu	kızañdaşuu	koomdoşturuu
kırduu	kızartuu	koomdoşuu
kırılıuu	kızıguu	koordinatsiyalaştıruu
kırktıruu	kızıktıruu	kordoluu
kırkuu	kızıtuu	kordoo
kırsıguu	kinofikatsiyaloo	korduktuu
kıruu	kireşelöö	korgolonuu
kıskaloo	kirgizüü	korgonuu
kıskartuu	kirişüü	korgoo
kıskaruu	kirüü	korkutuu
kıstarılıuu	kiygizüü	korkuu
kıstoo	kiyindirüü	koroo
kısuu	kiyinüü	korozdonuu
kıştatuu	kiyirüü	korsuldoo
kıştoo	kiyligişpöö	korutuu
kıyaldanuu	kiyligişüü	koruu
kıyıştırıuu	kiyrüü	koşoktoluu
kıykırışuu	kiyüü	koştoo
kıykırtuu	kokurayuu	koštoşuu
kıykıruu	koldonuu	koşturuu
kıymıldoo	koldoo	koşuluu
kıynaluu	kolhozdoşturuu	koşumçaloo
kıynoo	kolhozdoşuu	koşuu
kıyratılıuu	komsunuu	kotoruşturuu
kıyratuu	konduruu	koygulaşuu
kıyroo	konfiskatsiyaloo	koyuluu
kıyşalañdatuu	koñguroo	koyuu
kıyşalañdoo	kontraktaştıruu	kozgoltuu
kıyşañdatuu	kontroldoo	kozgoluu

kozgoo	kubattoo	kuyuşkandaştıruu
kozutuu	kubulcutuu	kübölöndürüü
köböytüü	kubultuu	kübüröö
köböyüü	kuçaktaşuu	kücüldöö
köçürüü	kuçaktoo	küçötüü
köçüü	kudalaştıruu	küçtöö
kökölöö	kudalaşuu	küdüñdöö
köksöö	kulaçtoo	küdüröñdöö
köktöö	kulaktandırui	küldöö
kömkörüü	kulatuu	küldötüü
kömüü	kuloo	külümsüröö
köndürüü	kumdoo	külüñdöö
könüü	kuraldandırui	küñgürönüü
körktönüü	kuraldanuu	künöölöö
körünüü	kuralsızdandırui	küpüñdöö
körüştürüü	kuralsızdanuu	kürdöö
körüşüü	kuraştırui	kürküröö
körüü	kurçoo	küröö
kösöö	kurçoo	küröşüü
kötörüü	kurçutuu	küttürüü
közdöö	kuroo	kütüü
közdöştürüü	kurui	küykölöktöö
közömöldöö	kusturui	küyöö
közöö	kusui	küyşöö
közöö	kutkarui	küyüü
közüktürüü	kuttuktaşuu	küzdöö
kubandırui	kuttuktoo	lakıldoo
kubantuu	kutului	latindeştirüü
kubanui	kuturui	legaldaştırui
kubartuu	kuuçuñdoo	lepildöö
kubarui	kuuguntuktoo	maalkatui
kubattaluu	kuypulanui	maaşırkoo

maekteşüü	muştaşuu	ornoşturuu
makalduu	muzdoo	ornotuluu
maktanuu	mültüldöö	ornotuu
maktoo	mültüldöşüü	oroluu
makuldoo	naçarlanuu	ortoloşturuu
malaloo	naçarlatuu	orundaluu
mañirayuu	naçarloo	orundaştıruu
mañiroo	negizdöö	orundatuu
maşaktoo	nomerdöö	orundoo
maşıguu	normalaştıruu	oruu
maşıktıruu	oboçolonuu	otkoruu
maşinalaştıruu	oboçolotuu	otkozuu
matoo	oçoytuu	ottotuu
maylanışuu	oçoyuu	oturuktaşuu
mayloo	okşoo	oturuu
mayramdoo	okşotuu	oyduruu
maytaruu	okşutuu	oylonuşturuu
mebeldöö	oktoluu	oylonuu
mehanikalaştıruu	oktoo	oyloo
mehanizatsiyaloo	okutuu	oynoo
mekendöö	okuu	oyuu
metisteştirüü	olturuu	öböktöö
meymandoo	olurayuu	öbüşüü
mırıñdoo	oñdoo	öçürüü
mırtıyuu	ontoo	ölçönüü
mildettendirüü	oñurañdoo	ölçöö
mildettenüü	oodarışuu	öltürüü
mobilizatsiyaloo	oodartuu	öndürüü
mokotuu	oordoşuu	öñörüü
montacdoo	ooşuu	önügüü
moralsızdanuu	opkolcuu	önüktürüü
muñdoo	orkestrleştirüü	örçüü

örköndöö	saksayuu	serpindüü
örkündöö	saktaluu	serpişüü
örttönüü	saktanuu	serpüü
örülüktöö	saktoo	seskenüü
örüü	salamattandıruii	sestenüü
östürüü	saldıruu	sezdirüü
ösüü	salgılaşuu	sezgenüü
ötkörüü	salınuu	sezüü
ötünüü	salıştıruu	sıktoo
ötüü	salışuu	sıloo
öykölöö	saluu	sinaluu
öyköö	samındoo	sınaşuu
özdöştürüü	sanaşuu	sındaşuu
özdöşüü	sanatıluu	sındıruu
özgörüü	sanktsiyaloo	sındoo
paydalanıluu	sanoo	sınoo
paydalanuu	sapattandıruii	sırdaluu
propagandaloo	sapıruu	sırdaşuu
radiyoloşturuu	saptoo	sıyınuu
ratifikatsiyaloo	sargaruu	sıylığışuu
ratsiyonalizatsiyaloo	satıluu	sıyloo
rayondoşturuu	sattıruu	sıymıktanuu
registratsiyaloo	satuu	sızgıruu
remonttoo	sayañdoo	sızuu
repatriyatsiyaloo	saygaktoo	silkinüü
restavratsiyaloo	sayışuu	silküü
retsenziyaloo	sayroo	siñirüü
saadıruu	sebüü	soguşturuu
saaluu	septöö	soguu
saboo	sergitüü	soksoñdotuu
sagaloo	sergüü	sokulatuu
sagınuu	seriktirüü	solkuldoo

somdoo	sürüü	şekşinüü
sonurkoo	süykönüü	şektendirüü
sooluu	süylönüü	şektenüü
sooronuu	süylöö	şertteşüü
soorotuu	süylöşüü	şerttöö
soroñdoo	süyöö	şıboo
soroñdotuu	süyröö	şikaloo
sorttoo	süyünçülöşüü	şikoo
sottoluu	süyünüü	şıktandırüü
sottoo	süyüşüü	şıktanuu
sottoşturuu	süyüü	şıldıñdoo
sottoşuu	süzüü	şıltoo
sovetteştirüü	şakıldatuu	şimalanuu
soyduruu	şaldaytuu	şıpıruu
soyuluu	şalpiytuu	şıpşınuu
sozuu	şalpiyuu	şıruu
sööktöşüü	şaltaktoo	şifrloo
sugunuu	şaraktatuu	şilöö
suktanuu	şaraktoo	şiltöö
sumsayuu	şardanuu	şimirüü
sundaktıruu	şarıldatuu	şodoñdoo
sunuluu	şarıldoo	şoloktoo
sunuu	şarpıldatuu	şorgoloo
suraluu	şarpıldoo	şoruldoo
suranuu	şaştıruu	şturmaloo
suroo	şaşuu	şuuldoo
suutuu	şattandırüü	taanıluu
suyultuu	şayırdanuu	taanışuu
sülküldöşüü	şayırlanuu	taanıtuu
sümbölöö	şaylanuu	taanuu
süröttöö	şayloo	taarıntuu
sürötüü	şaymandoo	taarınuu

tabaloo	tañdaylaşuu	tayraktoo
tabıluu	tandoo	tayrañdoo
tabınuu	tañirkantuu	taysaldoo
tabışuu	tanuu	taytaktoo
tabuu	tañuu	tayuu
tacoo	tañuuloo	tazalanuu
tagıluu	tapşırılıu	tazaloo
tagınuu	tapşırıu	tazartuu
takalatuu	tapteşıktöö	tebüü
takaloo	taptoo	tegerektöö
takılatuu	taratuu	tegerenüü
takoo	tarbiyaloo	tegizdöö
taktaşuu	tarkatuu	tekireñdöö
takuu	taroo	teköörölöşüü
talanuu	tartılıu	tekşerilüü
talaşuu	tarttırıu	tekşerüü
talatuu	tartuu	teleberüü
taldoo	taruu	telefondoşturuu
talıguu	taşılıu	teltirektöö
talıtuu	taşınıu	telüü
talkaloo	taşıtıu	teñdöö
talkuuloo	taştoo	teñşerüü
taloo	taşuu	teñtaylaşuu
talpınuu	tatkanuu	tepeñdöö
taltaktoo	tatuu	tepkilöö
taluu	tayaktoo	tepsöö
tamaktanuu	tayanuu	terdöö
tamçıloo	taygalanuu	tereñdöö
tamgaloo	tayınıu	tergöö
tamşanuu	tayışuu	teriştirüü
tañdanuu	taymaşuu	tesireyüü
tañdaylaştıruu	tayoo	teskeriletüü

tesköö	tiliřüü	tolturuu
teřilüü	tilöö	tolukřuu
teřüü	tilüü	toluktoo
teylöö	tireřüü	tolukturuu
tıgıluu	tirgizüü	toluu
tıgındoo	tiriltüü	tomoo
tıgızdoo	tirilüü	toñkoñdotuu
tıguu	tirköö	toñkoytuu
tıkıyuu	tiröö	toñkoyuu
tımpıyuu	tiřtetüü	tonoo
tınçıtuu	tiřtöö	tonotuu
tınçsızdanuu	titiretüü	tooruu
tınçtantuu	titiröö	toptoo
tındıruu	tiygizüü	toptořuu
tınıguu	tiyüü	toroo
tıñkıldoo	tizilüü	tosmoloo
tırışuu	tizmektöö	tosuluu
tırmalañdoo	tizüü	tosuu
tırmaloo	togolotuu	toyduruu
tırmışuu	togoo	toyguzuu
tırmoo	togořuu	toyunduruu
tiřtatuu	tokmoktoo	toyunuu
tıtıluu	tokoorutuu	toyuttandıruu
tıyanaktoo	toktoluu	tozmoloo
tıyıluu	toktoo	tozoktoo
tıyuu	toktotuu	tozuu
tızılđatuu	tokuluu	töbölöřüü
tigilüü	tokutuu	töğündöö
tigüü	tokuu	tөгüü
tiktöö	tolgoo	töktürüü
tildeřüü	tolkundanuu	töldöö
tilenüü	tolkundoo	töldötüü

tölonüü	tügötüü	ultaruu
tölöö	tükürtüü	uluttaštiruu
tölötüü	tükürüü	ulutunuu
tömöndöö	tülöö	uluu
tömöndötüü	tünöö	umtuluu
tönüü	tünörüü	unutkaruu
törölüü	tünötüü	unutuu
törötüü	tüptöö	upaloo
traktorlošturuu	türdöö	uratuu
transporttoo	türüü	urmattoo
tukumdoo	tüşündürüü	uruktandıruii
tuncuratuui	tüşürüü	uruktanuu
tuncuroo	tüşüü	uruluu
turguzuluu	tüzöö	urunuu
turguzuu	tüzötüü	urušturuii
tuşaluu	tüzüü	uruii
tuşoo	ubadalaşuu	uşaktoo
tutamdoo	uçkaštiruii	uşatuu
tutandıruii	uçkaşuu	utturuii
tutantuu	uçuktoo	utuu
tutuluu	uçuraşuu	uulandıruii
tutuluu	uçuratuui	uuloo
tutuşuu	uçuroo	uulukturuii
tutuu	uçuruii	uurdoo
tuuduruii	uçuu	uurtoo
tuuraluu	uguii	uyaltuu
tuyloo	uguzuu	uyaluu
tuytunuu	ukalatuu	uykusuroo
tuyunduruii	ukturuii	uyumdaštiruii
tuzdoo	ulantuu	uyumdaşuu
tügöldöö	ulgayuu	uyušturuii
tügöldötüü	ultartuu	uyutuu

uzanuu	üñküyüü	üyülüü
uzartuu	ünömdöö	üyürdöştürüü
uzatuu	ürgülöö	üyürüü
uzoo	ürgülötüü	üzüü
übölönüü	ürkütüü	zardanuu
üdüröytüü	ürküü	zardatuu
üdüröyüü	ürpüytüü	zardoo
ügüttöö	ürpüyüü	zarloo
üldüröö	üylöndürüü	zeriktirüü
ülöştürüü	üylönüü	zirkildöö
ümüttöndürüü	üyrönüü	zorduktatuu
ümüttönüü	üyrötüü	zorduktoo
ündöö	üyügüşüü	

2. 41. -OOç

Kırgız Türkçesinde çok işlek bir kullanıma sahip olmayan bu ek fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır. Sözlükte bu ekle ilgili aşağıdaki kelimeler tespit edilmiştir, fakat Kırgız gramer kitaplarında bu ekle ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Bu ekin -GAç / -GIç ekinden geliştiği düşünülebilir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-OOç	-	-

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

aldooç	cañdooç	kaldırooç
atooç	celbirööç	karmooç
baylooç	celbürööç	kıştooç
bölööç	çenööç	közööç
candooç	kaktooç	köldürööç

serpööç

tırmooç

tırööç

2. 42. -OOç(U) / - UUçU

-OO / -UU ekiyle +çI / +çU ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Fiillere gelerek işi yapanı bildirir. Bunun yanında nesne isimleri ve gramer terimleri de yapmaktadır.

S. Kудaybergenov, A. Tursunov bu ekin -GUçI ekinden geliştiğini belirtirler Bkz. 2.41 (Kудaybergenov, Tursunov, 1980: 37).

Kıpçak Türkçesi gramerlerinde ise -ıçI / -içi ekinin hemen hemen her fiile eklenebileceği belirtilerek ekin -ıçI / -içi şeklinin -(1)yçI / -(i)gçi ekinden, -uçI / -üçi şeklinin ise -yuçI / -güçi eklerinden geldiği belirtilir (Karamanlıoğlu, 1994: 39).

Örneklere göre Kırgız Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-OOç(U) / - UUçU	-gUçI	-IcI / -UcU

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

aluuçu	ayruuçu	berüüçü
añdooçu	bagıntuuçu	bışıruuçu
añduuçu	bagıttuuçu	biylööçü
aşkerelööçü	baguuçu	boktooçu
atkaruuçu	bastıruuçu	bombalooçu
aydaluuçu	başkarılıuuçu	bölünüüçü
aydooçu	başkaruuçu	bölüüçü
ayıptaluuçu	baştooçu	burgulooçu
ayıptooçu	bayandooçu	burmalooçu
ayrılıuuçu	baykooçu	buruuçu

buzuuçu	darılooçu	koldonuuçu
büldürüüçü	dattanuuçu	koldooçu
caktooçu	dayardooçu	konuuçu
candiruuçu	ekspluatatsiyalanuuçu	kordooçu
candooçu	emizüüçü	korgooçu
caratuuçu	eritüüçü	koşuluuçu
carıştıruuçu	eseptööçü	kotoruuçu
casooçu	ezilüüçü	köböytülüüçü
caylooçu	ezüüçü	köböytüüçü
cazaloocu	izildööçü	körüüçü
cazıluuçu	izüüldööçü	kuruuçu
cazuuçu	kaalooçu	kutkaruuçu
ceñüüçü	kaçıruuçu	kuuçu
cerdööçü	kaçuuçu	küröşüüçü
cıynooçu	kaguuçu	küyüüçü
ciberilüüçü	kalcırooçu	negizdööçü
ciberüüçü	kalkalooçu	normalooçu
coldooçu	karalooçu	nuskooçu
comoktooçu	karmooçu	okutuuçu
coyuuçu	karooçu	okuuçu
cölööçü	katışuuçu	oñdooçu
cüktööçü	kattooçu	ornoşturuuçu
cürüüçü	kaytaruuçu	orooçu
çakırılıuçu	kazuuçu	otooçu
çakıruuçu	kelişüüçü	oynooçu
çardooçu	kemirüüçü	öçürüüçü
çaykooçu	kemüüçü	ölçööçü
çeçilüüçü	kerektelüüçü	öltürüüçü
çeçüüçü	kerektööçü	ötüüçü
çenööçü	kesüüçü	rastooçu
çıgaruuçu	kırkuuçu	remonttooçu
darılanuuçu	kızıktıruuçu	saktooçu

sapıruuçu	talooçu	tutandırıuuçu
satuuçu	taratuuçu	tutantuuçu
sebüüçü	tarkatuuçu	tüptööçü
sinoocu	tartuuçu	türüüçü
soodalooçu	taşuuçu	tüzüüçü
soolukturuuçu	tekşerüüçü	uçuuçu
sorttooçu	telekörüüçü	uguuçu
sottoluuçu	tergööçü	ulantuuçu
suraluuçu	teskööçü	ulooçu
süyüüçü	teylööçü	uulukturuuçu
şaylanuuçu	tigüüçü	uurdooçu
şaylooçu	tintüüçü	uyumdaştırıuuçu
şıktandırıuuçu	tokuuçu	uyuşturuuçu
şıypañdooçu	tolkundatuuçu	uzatuuçu
şifrlooçu	törötüüçü	ügüttööçü
tabuuçu	turuuçu	

2. 43. -ool / -uul

Çağatay Türkçesinde çok yaygın kullanılan -vul ekinden geldiği düşünülmektedir. Eckmann bu ekin moğolcadan geldiğini söyler (Eckmann, 2003: 53) Fiil kök ve gövdelerine getirilerek fiilin ifade ettiği hareketi isim yapar. Türkiye Türkçesinde de (çap-ul) kelimesinde örneği görülür.

Kırgız Türkçesinde işlek bir ek değildir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-ool / -uul	-	-Ul

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

casool

cortuul

çabuul

kerüül	ötööl	toskool
koyguul	takool	
örgüülötkööl	toktool	

2. 44. -(I)ş / -(U)ş

Ünlüyle biten fiillere doğrudan eklenir, ünsüzle biten fiillere damak ve dudak uyumuna göre ı / i / u / ü yardımcı ünlülerinden birini alarak eklenir.

Fiil kök ve gövdelerine gelerek fiil ismi yapar. Ayrıca kalıcı isimler de yapmaktadır. Hareketi adlandırmak veya fiilin sonunda ortaya çıkan işi ifade etmek için de kullanılır.

Muharrem Ergin bu ekin –ma / -me, -mak / -mek tipinde fiil isimleri yapan eklerden biri olduğunu, Eski Türkçede –ş şeklinde olduğunu söyler (Ergin, 1985: 187).

B. Orozbayeva bu ekin işteşlik eki olduğunu ve bütün fiillere getirilebileceğini belirtir (Orozbayeva, 1958: 34). Bu eki fiilden ayırdığımız zaman fiil kökünün anlamını tamamen koruduğunu ve bu ekle türetilen kelimelerin isimleşerek kullanıldığını belirtir. Burada tamamen yanılmaktadır.

Sadece Kırgız Türkçesinde değil, bütün Türk lehçelerinde çok geniş bir kullanıma sahip işlek bir ektir.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-(I)ş / -(U)ş	-(I)ş / -(U)ş	-(I)ş / -(U)ş

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

acıratış	añkış	astırış
açılış	arbış	aşırış
açış	ardanış	atış
agılış	arış	ayırış
alış	artış	aykalış

aylanış	carılış	cügürtülüş
ayrılış	caşırış	cürüş
ayrış	caşış	çabış
aytılış	catığış	çaçış
aytış	catiş	çagılış
azgırış	cayış	çalış
basılış	cazış	çamınış
basış	celigiş	çargıtış
baştalış	celiş	çarpış
batırış	celpiniş	çeçiliş
batış	cemiş	çeçiş
baylanış	ceñiliş	çeneliş
beriş	ceñiş	çıgarılış
bırış	cetişiş	çığış
biliş	cıgılış	çırmalış
birigiş	cılış	çoçulanış
boluş	cılmayış	çoguluş
bölünüş	cırgatış	çoyuş
bölüş	cırtış	çögöölötüş
buruluş	cıyılış	çürüş
buruş	cıyış	dardayış
bügüş	cıynalış	derdeñdetiş
büktölüş	cikteliş	dolulanış
büküş	cogoluş	düülügüş
cabılış	cogotuluş	emiziş
cagış	cölönüş	eñiliş
caktalış	cöndölüş	eñiş
cañılış	cönötüş	eñkeyiş
cañırtış	cuguş	eregiş
capırış	culunuş	ızalanış
caraşış	culuş	içiş
caratılış	cutuluş	iliniş

imeriliş	keltiriliş	kötörülüş
irenciş	keñiş	kötörüş
irileniş	keriş	kubanış
iritiş	kesiliş	kubuluş
iyiş	ketiş	kulanış
iyitiş	keyiş	kuruluş
iyleniş	kımırınış	kuyuluş
iyмениш	kınalış	kuyuş
kabardanış	kırılış	küçötülüş
kabarış	kırış	külüş
kagılış	kırkış	küülönüş
kagış	kısılış	maktalış
kalış	kıstalış	mokotuş
kamalış	kıyçalış	müdürlüş
kamınış	kıyılış	okuş
kapalanış	kıyış	oodarış
kaptalış	kirgiziliş	oolaktatış
karıltış	kiriş	oorutuş
kaşınış	kiyiş	orundalış
katış	koldonuş	ökürüş
kayış	konus	öltürüş
kayraştırış	koomdoşturuluş	öndürülüş
kayrılış	kotoruluş	öndürüş
kaytalanış	kotoruş	önügüş
kaytarış	kozgoluş	örçütüş
kaytış	köçürüş	örttölüş
kazılış	köçüş	örüş
kazış	kömkörüş	ösüş
keçigış	köñtörüş	ötkörülüş
keçiriş	körsötüş	ötüş
keçiş	körünüş	özgörüş
keliş	körüş	radiyoloşturuş

rekonstruksiyalanış	tabış	tunuş
saksınış	takıldatış	turuş
saktanış	talkalanış	tuuluş
salınış	tañış	tuytunuş
salış	tartış	tügönüş
satılış	tayış	tüñülüş
satış	tazartılış	tüşürüş
sayış	tebiş	tüşüş
sayıştıriş	terdiriş	tüzülüş
sergitiş	teriş	uçuş
sınalış	tıgılış	uguş
sındatış	tıyılış	umtuluş
sınış	tıyış	urunuş
soguş	tigiş	uruş
soyuş	tiliş	utuş
sögüş	tiyiş	uuguş
sunuş	toluş	uurdalış
sürüş	toyuttandırılış	uyuşturuluş
şaşılış	tozuş	ülüş
şıktanış	tömöndölüş	ürüş
taanış	töñkörüş	üylönüş
tabılış	törölüş	üyülüş

2. 45. -(I)t / -(O)t / -(U)t / -t

Eskiden beri kullanılan, örnekleri çok olan ek günümüzde pek işlek bir kullanıma sahip değildir. Bu ek fiilin anlamıyla bağlantılı nesne ve kavram isimleri yapmaktadır.

B. Oruzbayeva -(I)t ekinin hareketin sonucunu bildiren isimler yaptığını belirtir (Oruzbayeva, 2000: 295).

Muharrem Ergin, Eski Anadolu Türkçesinde geç-üt, aş-ut misallerinde olduğu gibi bu ekin bazı örneklerde -ut, -üt şeklinde görüldüğünü kaydederek bu yüzden -u, -ü seslerini yapım ekine dahil etme zorunluluğunu ortaya çıktığını söyler. Fakat yükle-t, gibi misaller ekin -t olduğunu açıkça göstermektedir. Bu yüzden -u, -ü seslerini ekin bünyesine dahil etmek yerine, yuvarlaklaşmış yardımcı sesler saymanın daha doğru olacağını belirtir (Ergin, 1985: 195).

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-(I)t / -(O)t / -(U)t / -t	-(I)t / -(U)t	-(I)t

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

azıt	keyit	öñüt
buytoot	kıyıt	soyut
cabıt	köçöt	tosot
cayıt	kurut	toyut
çabıt	küyüt	tozot
çayıt	küzöt	töröt
çögöt	olut	tügöt
keçit	oñot	ürküt

2. 46. -UUr

Kırgız Türkçesinde işlek bir kullanıma sahip olmayan bu ek fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır. Kırgız gramer kitaplarında bu ekle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmadı. Sözlükte bu ekle ilgili 6 kelime tespit edildi.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-Uur	-	-

Sözlükte bu ekin geçtiği kelimeler:

çapçuur

çulguur

şimüür

çımçuur

şaňşuur

tokuur

SONUÇ

Yudahin'in Kırgızca sözlüğünde tespit edilen fiilden isim yapım ekleri incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Kırgız Türkçesi	Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
-A / -O	-a -ä -ı -i -u -ü	-A
-aak	-gAK	-Ak
-AgAn, -AAgAn / -öögön	-AGAn	-AgAn
-AAn / -OOn	-Gan	-An
-AçAk -OçOk	-AçAk	-AcAk
-AgAç / -OgOç / -öögöç	-	-
-Ak / -Ok	-gAK	-Ak
-Akey	-	-
-AlAk / -OlOk	A-lA-K	-AlAk
-AnAk/-OnOk/-AAnAk, -öönök	-	-
-Ar / -Or / -r	-Ar -Ur -r	-Ar -Ir -r
-AşA	-	-
-bAs / -bOs	-maz / -māz	-mAz
-çAk / -çOk çAAk / -çOOK	-çAk	-cAk / -çAk
-çük	-nçIg	-cAk
-dI / -dU	-dI / -dU	-DI / -DU
-ga / -gö	-ġa / -gä	-gA
-GAk / -GOk	-ġak / -gäk / -ġuú / -gük	-GAk
-GAN / -GOn	-GAN / -GOn	-GAN
-GI / -GU	-GU	-GI
-GIç / -GUç	-Guç	-GIç
-GIn / -GUN	-Gın	-GIn
-GIr / -GUr	-	-
-GIs / -GUs	-	-
-(I)ç / -(U)ç	-(I)nç	(I)ç
-Ik / -Uk / -k	-Uk / -k	-Ik / -Uk / -k
-kalak, -kölök	-	-
-kAlAñ / - kIlAñ	-	-
-(I)l / -(U)l	-(I)l	-l
-(I)m / -(U)m	-(I)m / -(U)m	-(I)m / -(U)m
-mA / -mO	-mA	-mA
-mAç / -mOç	-mAç	-mAç
-mAk / -mOk	-mAk	-mAk
-mAl / -mOl	-mA+l	-mAl
-mAn	-mAn	-mAn

-mAy / -mOy	-mA-y	-
-mçı	-	-
-mIş / -mUş	-mIş / -mUş	-mIş / -mUş
-(I)n / -(U)n, -n	-(I)n / -(U)n	-(I)n / -(U)n, -n
-OO / -UU	-g / -y	-
-OOç	-	-
-OOç(U) / - UUçU	-gUçI	-IcI / -UcU
-ool / -uul	-	-
-(I)ş / -(U)ş	-(I)ş / -(U)ş	-(I)ş / -(U)ş
-(I)t / -(O)t / -(U)t / -t	-(I)t / -(U)t	-(I)t
-UUr	-	-

1. Sadece Kırgız Türkçesinde kullanılmakta olan fiilden isim yapım ekleri:

Aşağıda verilen fiilden isim yapım ekleri ne Türkiye Türkçesinde ne de Eski Türkçede tespit edilmiştir.

- AgAç / -Ogoç; -öögöç
- Akey
- AnAk/-OnOk/-AAAnAk, -öönök
- AşA / -AsA
- Gİr / -GUr
- Gİs / -GUs
- kalak / -kölök
- kAlAŋ / -kIlAŋ
- mçı
- OOç
- OOI / -UUI
- UUr

2. Kırgız Türkçesinde ve Eski Türkçede kullanılmakta olan fiilden isim yapım ekleri:

Aşağıda yer alan ekler günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Söz konusu ekler kendi aralarında da bölünebilir.

2.1 Ses değişimlere uğrayıp Kırgızca ile Eski Türkçe şekilleri arasında ses farklılığı olan fiilden isim yapım ekleri.

Kırgız Türkşesi

-çük

-mAy / -mOy

Eski Türkçe

-nçığ

-mA-y

2.2 Aynı eklerin Kırgızca ile Eski Türkçede değişik şekilleri kullanılan fiilden isim yapım ekleri.

Kırgız Türkşesi

-OO, -UU

Eski Türkçe

-g / -y

*Söz konusu eklerde Eski Türkçedeki eklerin birer ünsüz halindeyken ünlüye dönüşüp Türkçenin yapısına aykırı olan “diftong” yapısını oluşturması söz konusudur.

3. Kırgız Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde kullanılmakta olan fiilden isim yapım ekleri:

Aşağıda yer alan eklerin Eski Türkçede kullanıldığı tespit edilememiştir. Söz konusu olan ekler kendi aralarında da bölünebilir. Ayrıca bir ekin birkaç gruba girebileceğini de belirtmek gerekmektedir.

3.1 Herhangi bir ses değişmesine uğramadan aynı şekilde hem Kırgızcada hem de Türkiye Türkçesinde kullanılan fiilden isim yapım ekleri.

Kırgız Türkşesi

-AlAk / -OlOk

-AnAk / -OnOk

-mAl / -mOl

Türkiye Türkşesi

-AlAk

-AnAk

-mAl

3.2 Ses değişimlerine uğrayıp Kırgızca ile Türkiye Türkçesindeki şekiller arasında ses farklılığı olan fiilden isim yapım ekleri.

Kırgız Türkçesi

-AçAk / -OçOk

Türkiye Türkçesi

-AcAk

3.3 Aynı eklerin Kırgızca ile Türkiye Türkçesinde değişik şekilleri kullanılan fiilden isim yapım ekleri.

Değişik şekiller koyu olarak gösterilmiştir.

Kırgız Türkçesi

-AçAk / -**OçOk**

-AlAk / -**OlOk**

-AnAk / -**OnOk**

-Iç / -**Uç**

Türkiye Türkçesi

-AcAk

-AlAk

-AnAk

-Iç

4. Hem Kırgız Türkçesi hem Eski Türkçe hem de Türkiye Türkçesinde kullanılmakta olan fiilden isim yapım ekleri:

Söz konusu olan ekleri kendi aralarında da bölebiliriz.

4.1 Herhangi ses değişmesine uğramadan aynı şekilde hem Kırgızcada hem de Türkiye Türkçesinde kullanılan fiilden isim yapım ekleri.

*Eski Türkçede “g” ve “k” seslerini karşılayan dört harf kullanılmakta idi. Kalın ünlülerle hece kuran “g” ve “k” sesleri “â” ve “û” işaretleri ile karşılanırdı. Bu sebeple ekler kısaltma şeklinde gösterildiğinde söz konusu hususu göz önünde bulundurmak gerekir.

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Eski Türkçe
-AgAn / -AAgAn, -öögön	-AgAn	-AGAn
-dI / -dU	-DI / -DU ¹	-dI / -dU
-GAn / -GOn	-GAn	-GAn/ -GOn
-GI / -GU	-GI	-GU
-GIç / -GUç	-GIç	-GUç
-GIn / -GUn	-GIn	-GIn
-Ik / -Uk / -k	-Ik / -Uk / -k	-Uk / -k
-(I)l / -(U)l	-(I)l / -(U)l	-(I)l
-(I)m / -(U)m	-(I)m / -(U)m	-(I)m / -(U)m
-mA / -mO	-mA	-mA
-mAç / -mOç	-mAç	-mAç
-mAk / -mOk	-mAk	-mAk
-mAn	-mAn	-mAn
-mIş / -mUş	-mIş / -mUş	-mIş / -mUş
-(I)n / -(U)n / -n	-(I)n / -(U)n / -n	-(I)n / -(U)n / -n
-(I)ş / -(U)ş	-(I)ş / -(U)ş	-(I)ş / -(U)ş

4.2 Ses değişikliklerine uğrayıp Kırgızca, Türkiye Türkçesi ile Eski Türkçedeki eklerin şekilleri arasında ses farklılığı olan fiilden isim yapım ekleri.

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Eski Türkçe
-Ak / -Ok	-Ak	-gAk
-AAn	-An	-GAn

Söz konusu ekin Eski Türkçede kullanılmakta olan şeklindeki “g” sesinin Kırgız Türkçesinde düştüğü görülmektedir.

-bAs / -bOs	-mAz	-maz / máz
-------------	------	------------

¹ Bu ekin Türkiye Türkçesinde tonsuz ünsüz taşıyan şekilleri de kullanılmaktadır.

(akıcılaşma (b>m) ile tonlulaşma (s>z) olarak adlandırılan ses hadiseleri meydana gelmiştir.)

-çAk / -çOk; -çAAk / -çOOk -cAk / -çAk -çAk

Bu ekin Türkiye Türkçesinde kullanılmakta olan şeklinde “ç” sesinin tonlulaşmasını görmek mümkündür.

-OOç(U) / -UuçU -IcI / -UcU guçI

(Eski Türkçede ekin başındaki “g” ve “ç” sesleri muhafaza edilmektedir. Türkiye Türkçesinde ise “g” sesinin düştüğü, “ç” sesinin ise tonlulaştığı görülmektedir.)

4.3 Aynı eklerin Kırgızca, Türkiye Türkçesi ile Eski Türkçede değişik şekilleri kullanılan fiilden isim yapım ekleri.

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Eski Türkçe
-A / -O	-A	-a / -ä, -I / -U
-AagAn / öögön	-AgAn	-AgAn
-Ak / -Ok	-Ak	-gAk
-Ar / -Or / -r	-Ar / -Ir / -r	-Ar / -Ur / -r
-bAs / -bOs	-mAz	-maz / mäs
-çAk / çOk, -çAAk / çOOk	-çAk / cAk	-çAk
-ga / -gö	-ga	-äa / -gä
-GAk / -GOk	-GAk	-äak / -gäk / -Guk
-GI / -GU	-GI	-GU
-GIç / -GUç	-GIç	-GUç
-GIn / -GUN	-GIn / -GUN	-GIn
-Iç / -Uç	-Iç	-(I)nç
-Ik / -Uk / -k	-Ik / -Uk / -k	-Uk / -k
-(I)l / -(U)l	-(I)l / -(U)l	-(I)l
-mA / -mO	-mA	-mA

-mAç / -mOç	-mAç	-mAç
-mAk / -mOk	-mAk	-mAk
-OOç(U) / -UuçU	-IcI / -UcU	guçI
-(I)t / -(U)t / -t	-(I)t	-(I)t / -(U)t

Yudahin'in Kırgızca-Rusça Sözlüğünün Kırgız Türkçesi gramerciliği için vazgeçilmez bir kaynak olduğu belirtilmişti. Bu çalışma sonucunda Yudahin'in Kırgızca- Rusça Sözlüğünde 46 tane fiilden isim yapım eki tespit edildi. Kırgızca gramer kitaplarında bu sayının farklı farklı olduğu görülüyor. Mesela: Sadık Üsönaliyev, "Kırgız Tili" (Morfologiya) adlı çalışmasında Kırgızcada kullanılmakta olan fiilden isim yapım ekleri sadece 29 tane gösterilmiştir². Lisans tez olarak Nurgül Kerimova tarafından yapılan "Manas Destanı'nın Sayakbay Karalayev'in Nüshasındaki Fiilden İsim Yapım Ekleri ve Kullanılışları" adlı çalışmanın sonucunda sadece 28 ek tespit edilmiştir³. Hülya Kasapoğlu Çengel'in Kırgızca üzerinde yaptığı çalışmada 44 tane fiilden isim yapım eki yer almaktadır⁴. Bu yüzden söz konusu olan ve sayı bakımından diğerlerine göre daha kapsamlı olan iki farklı çalışmada yer alan eklerin karşılaştırma gereği duyuldu. Karşılaştırma esnasında varılan sonuçlar aşağıda şemada belirtilmiştir.

1. H. Kasapoğlu Çengel'in çalışmasında yer alıp bizim tespit edemediğimiz fiilden isim yapım ekleri:

- dak / -dök; -tak
- dık
- kIl / -kUl
- ot / -öt
- pa
- u

² Üsönaliyev S., Kırgız Tili (Morfologiya), "Pedagogika" Yayınevi, Bişkek 1998, s. 80

³ Kerimova Nurgül, "Manas Destanı'nın Sayakbay Karalayev'in Nüshasındaki Fiilden İsim Yapım Ekleri ve Kullanılışları", KTMU Fen. Edb. Fak., Türkoloji Bölümü mezuniyet tezi, s. 9- 81 (Danışman, Göksel Öztürk)

⁴ Kasapoğlu Çengel Hülya, Kırgız Türkçesi Grameri, Akçağ Yayınevi, Ankara 2005, s. 136- 150

2. H. Kasapoğlu Çengel'in çalışmasında yer almayan, fakat bizim tespit ettiğimiz fiilden isim yapım ekleri:

-A / -O

-AçAk / -OçOk

-AgAç / -OgOç

-Akey

-kAlAñ / kIlAñ

-mAn

-mAy / -mOy

-mçı

-ool / -uul

-UUr

Yukarıda belirtilen eklerdeki uyumsuzluktan yola çıkarak günümüz Kırgız Türkçesinde kullanılmakta olan fiilden isim yapım eklerinin tespit edilebilmesi için her şeyden önce günümüz Kırgız Türkçesinin derlenmesi, sonra ise Yudahin'in sözlüğünün yerine geçebilecek yeni bir Kırgızca sözlüğün düzenlenmesi gerekmektedir. Ancak yeni ve Kırgız leksikolojisini karşılayan bir kaynaktan faydalanarak günümüz Kırgızcasında kullanılan fiilden isim yapım eklerini tespit etmek mümkün olacaktır. Çünkü bir ekin kullanılıp kullanılmadığı hakkında konuşmak için herşeyden önce ekin yardımıyla yapılan sözcüklerin günümüzde kullanılıp kullanılmadığını, yeni kelimeler türetip türetmediğini tespit etmek gerekmektedir.

МАЗМУНУ

Кыргыз тилиндеги сөз, мүчө, уңгу жана алардын өзгөчөлүктөрү Б.М. Юнусалиев, К.Тыныстанов, Б. Орузбаева, К. Дыйканов, Д. Исаев, С. Кудайбергенов, К. Сейдакматовтор тарабынан иликтелип изилденген. Кыргыз тилиндеги сөз жасоо эрежелерин «Сөз мүчөлөрү жана курандылары» деген ат менен Касым Тыныстанов биринчи басылып чыгарылган окуу китептеринде жарыялаган. Бардык жасалган илимий изилдөөлөргө карабастан кыргыз тилиндеги сөз жасоочу мүчөлөрдүн саны ушул күнгө чейин так белгиленген эмес.

Этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөрдү аныктоодо колдонулган «Кыргызча – Орусча сөздүк» түрколог, Өзбек Советтик Социалисттик Республикасы Илимдер Академиясынын кошумча кабарлашуу бөлүмүнүн мүчөсү жана Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасы Илимдер Академиясынын билим берүү тармагынын мүчөсү, бир нече чоң сөздүктөрдүн автору жана эски түрк жазма эстеликтеринин сынчысы Проф.Док. К.К. Юдахин тарабынан бир системага келтирилген. Юдахин 1890-жылы 31- майда Орск шаарында жарык дүйнөгө келген. 1975-жылы 22-мартта көз жумган. Проф. Док. К.К. Юдахин бир нече түрк тилдерин билүү менен гана чектелген эмес, анын Фарс жана Араб тилдерин да аябай жакшы билгендиги тууралуу айтылып жүрөт.

Юдахиндин Кыргызча –Орусча сөздүгү жалгыз гана Кыргыз тилин үйрөткөндөр менен үйрөнгөндөр жана котормочулар үчүн гана маанилүү роль ойнобостон, ошол эле учурда Кыргыз элинин илими менен бирге элдик адабиятын жана тил илимин изилдеген түрколог, тарыхчы жана этнографтар үчүн да маанилүү роль ойнойт. Юдахин сөздүктүн киришүүсүндө белгилеп өткөндөй, сөздүк орус тилин билгендер үчүн кыргыз лексикалогиясынын негизги булагы катары колдонулган, анткени мүмкүн болушунча кыргыз лексикалогиясынын бардык өзгөчөлүктөрү берилген.

Юдахин тарабынан даярдалган жана стандарт кыргыз тилинин пайда болушуна түрткү болгон Кыргызча-Түркчө сөздүк 1940-жылы Москвада Чет жана Улуттук сөздүк басмакансы тарабынан басылып чыгарылган. Кыргыз

тилинин лексикалогиясын аныктаган жана сөздөрдүн колдонулуштарын көрсөткөн биринчи сөздүк СССРде да, чет мамлекеттерде да атак-даңкка ээ болгон. Анткени Юдахиндин бул сөздүгү СССР мезгилинде эле алгачкы улуттук сөздүк катары таанылган болчу. Сөздүк Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасы Илимдер Академиясы тарабынан иретке келтирилип Кыргыз тил сөздүгүнүн негизин түзгөн. Ошондой эле бул сөздүк Туркияда Абдуллах Таймас тарабынан Орусча кысымынын түркчөгө которулушу менен Кыргызча-Түркчө сөздүк болуп басылып чыккан.

Бул сөздүктүн экинчи б.а акыркы чыгарылышы, өмүрүн кыргыз тилин үйрөнүүгө жумшаган Юдахин даярдаган алгачкы сөздүктү жетишсиз деп дагы бир сөздүк чыгарууну мойнуна алган. Алгачкы басылып чыккан сөздүктөн эки эсе көп сөз, болжол менен айтсак кырк миңге жакын сөз камтыган экинчи Кыргызча-Орусча сөздүк 1965-жылы басылып чыккан. Бул жолкусунда Юдахин адабий чыгармалардан, гезит макалаларынан жана фольклордон пайдаланып аябай көп материал топтогон. Сөздүктүн иретке келтирилишинде эски лексикалогиянын бир бөлүгү алынып ташталган, ал эми бир бөлүгү болсо орусчасы менен берилип калган.

Бул эки сөздүктүн ортосунда аябай чоң айрымачылык бар. Биринчи айрымачылык сөздүктүн ичиндеги сөздөрдүн саны менен байланыштуу. Биринчи басылышында жыйырма беш миң сөз камтылса, экинчи басылышында болсо кырк миңге жакын сөз камтылган. Балким биринчи басылышында кыргыз фонетикасын эң мыкты берүү максатында кирилл жана латын алфавитин аралаштырып колдонгон. Ал эми экинчи басылышында болсо кирилл алфавитин гана колдонгон.

Ошентип К.К.Юдахин тарабынан даярдалган Кыргызча-Орусча сөздүктүн кыргыз тилинин лексикалогиясын аныктаган алгачкы сөздүк деген түшүнүгүндөбүз. Азыркы учурда бул сөздүктүн эскирип калганын айтып жүргөн окумуштуулар да жок эмес. Бирок бул сөздүк сыяктуу кымбат балуу сөздүк чыгаруунун милдетин эч ким ала элек. Азыркы учурдагы басылып чыгып жаткан Кыргызча–Орусча сөздүктөрдү Юдахиндин сөздүгү менен салыштырганыбызда саны боюнча да, мисалга келтирилген сүйлөмдөрү боюнча да начар экенин көрүп жүрөбүз. Айрыкча жаңы сөздөрдү иретке

келтирүүдө эски деп эсетелинген Юдахиндин Кыргызча-Орусча сөздүгүнө барып такалышууда.

К.К.Юдахинге Кыргыз сөздүгүнүн жазылышына чоң салымын кошкондугу үчүн 1967-жылы СССР Мамлекеттик сыйлыгын ыйгарган. Бул сөздүккө азыркы учурда да талап көп болуп даңазаланууда жана колдон колго өтүп жерде калбай колдонулууда. Ошондуктан кыргыз лексикалогиясынын негизин түзгөн этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөрдү аныкташыбыз аз да болсо кыргыз тилине кошкон салымыбыз катары бааланышын ишендиришибиз керек.

Белгилүү Түрколог К.К. Юдахин тарабынан даярдалган жана азыр да кыргыз грамматикасынын негизги булагы болгон кырк миңге жакын сөз камтыган Кыргызча –орусча сөздүктүн ичинде этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөрдү аныктоо максатында жасалган эмгектин тексти негизги үч бөлүмдөн турат. Алар «киришүү», «негизги бөлүм» жана «корутунду» болуп бөлүнөт. Эмгегибиздин биринчи бөлүмүндө түркчө эмгектер, кыргыз тили менен байланыштуу илимий эмгектер, Юдахиндин сөздүгүнү тарыхы жана сөздөрдүн классификацияланышы, басылып чыгышы жана алардын ортосундагы айрымачылыктар жана башка кыргызча сөздүктөр жөнүндө кыскача сөз болгон.

Экинчи бөлүмүндө болсо мурун сөздүктүн ичинде аныкталып жазылган өрнөк сөздөрдөн алынган этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөрдү алфавиттик жайгашуусуна карата берилген. Ар бир мүчөнүн учурдагы Туркия түркчөсү жана эски түркчөдөгү (эгер болсо) эквиваленти таблица түрүндө берилген. Грамматика китептериндеги мүчөлөрдүн жалпысынан тизмектелип мисалдары берилгендиктен аткарган милдеттери өз-өзүнчө ачык берилген эмес. Ошондуктан ишибиздин экинчи бөлүмүндө аныктап берген мүчөбүз менен байланыштуу жыйналган бардык материалдарды берүүгө аракет жасадык. Мүчө менен байланышкан бардык материалдар менен бирге сөздүктө аныкталган өрнөк сөздөр орун алган.

Эмгегибиздин үчүнчү бөлүмү болсо аныкталаган мүчөлөрдүн группаларга бөлүнүшү кыргыз тилинин негизинде жасалган башка илимий

эмгектердеги этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөрдүн салыштырылышынан турат.

Талдоо

1. -А / -О

Мүчө уңгу жана негиздерге уланып түрдүү маанидеги этиш сөздөрдү жасайт. Бул мүчө клишелешип кийин этиштен зат атооч жасоочу мүчө болуп калган. Бул мүчө менен жасалган этиш сөздөр кандайдыр бир убакыт ичинде формага келип зат атооч же болбосо сын атооч болуп калган. Бул мүчө менен жасалган зат атоочтор орун жана багыт маанилерин билдирет. Өнүмдүү мүчө эмес.

2. -аак

Кыргыз тилинде көп колдонулбаган бул мүчө этиштен зат атооч жасоочу мүчө катары колдонулат. Жалпысынан эки же андан көп муундан турган этиштерге уланат. Кээде бир муундуу этишке жалганган учурларды кездештирүүгө болот.

3. -АгАн / -ААгАн / -өөгөн

Бул мүчө менен жасалган зат атоочтор күчөтүлүп жана дайыма жасалган же болбосо болгонундай колдонулат. Бул мүчө кыргыз тилинде өнүмдүү эмес. Бул мүчөнүн этишти күчөтүп, этишти тездеткен -а / -е мүчөсү менен -ГАн \ -Гон атоочтуктун мүчөсүнүн бар экенинен кабар берип турат. Мүчөнүн / -ө / формасы кыргызчадагы эрчишүү законунун негизинде пайда болгон. Бул мүчө чындыгында атоочтуктун мүчөсү. Бирок кээ бир өрнөктөрдө калыптанып калган -ган , -ген, -гон, мүчөлөрүнөн мурун келген а, е, жана о үндүүлөрдүн созулушу кыргыз тилине тийиштүү бир өзгөчөлүк болуп эсептелет. Өнүмдүү мүчө эмес. Бул мүчө бир ишти же болбосо кыймыл-аракетти узун убакыт бою жана бат-бат жасалышын аныктайт.

4. -Аан / -ООн

Кыргыз тилинде -аан / -еен / -оон / -өөн формасындагы мүчөнүн -н мүчөсү менен бирдей колдонулушу аныкталат. Бул кыймыл-аракеттин жыйындысын билдирген зат атоочторду жасайт.

5. -АчАк / -ОчОк

Бул мүчө өнүмдүү мүчө эмес. Кыргыз тилинде бул мүчө этиштен зат атооч жасоочу мүчө катары колдонулат. Негизинен бир муундуу этиштерге жалганат. Сөздүктө бул мүчө жалганган сөздөрдү көп таба алган жокбуз.

6. -АгАч / -ОгОч / -өөгөч

Кыргыз тилинде этиштен зат атооч жасоочу мүчө катары колдонулат. Бул өнүмдүү мүчө эмес.

7. -Ак / -Ок

Аябай көп колдонулган мүчө. Бул мүчө менен жасалган сөздөрдү көп кездештирүүгө болот. Бул мүчө менен жасалган зат атоочтор бир ишти же болбосо кыймыл аракетти билдирет. Айрыкча бул мүчө орунду билдирет; жатак, турак, өтөк жана заттын атын билдирет; бычак, орок жана ошондой эле орган аттарын билдирген заттардын аттары; жүрөк, муунак. Кыргыз тилиндеги өнүмдүү мүчөлөрдүн арасында орун алган. Туркия Түркчөсүндө да өнүмдүү болуп эсептелет. Этишке улану менен түрдүү аттарды жасайт. Күчөтүү маанисин да билдирет.

Мухаррем Эргин бул мүчөнүн пайда болушу жана жасалышы тууралуу кээ бир өрнөктөрүн эски түркчөдөгү -гак, -гек формасында болгонун, батыш түркчөсүндө мүчөнүн башындагы /-г/ түшүп калганын эскерткен. Бирок келтирилген мисалдардын көбүндө батыш түркчөсүндөгү -г, -г түшүп калган формасын кезиктиргенин айткан.

Гүрр Гүлсевин фонетикалык өнүгүшүнөн улам кээ бир мүчөлөндүн убакыттын өтүшү менен өзүнүн мурунку формасын алганын, мурун (-у) -ук, -Ак, -Гак сыяктуу үч формадагы мүчө, азыркы учурда жөн гана орток -к тыбышы менен берилерин айткан.

Б.Орузбаева бул мүчө аябай эски мүчөлөрдөн болгонун, этимологиялык жактан эски түркчөдөгү -гак мүчөсүндөгү -г тыбышынын түшүп калышы менен пайда болгон деген. Буга мисал катары кыргызчадагы жана башка түрк тилдериндеги «орок» «оргок» сөздөрүн көргөзүүгө болот.

8. -Акей

Кыргыз тилинде өнүмдүү мүчө болуп эсептелбесе да бул мүчө этиштен зат атооч жасоочу мүчө катары колдонулат.

9. -АлАК /-ОлОк

Этиштин уңгу жана негиздерине улануу менен терс маанидеги сөздөрдү жасайт. Хамза Зүлфикар бул мүчөнү эки мүчөнүн биригиши менен пайда болгон деген. Кайталанма этиш сөздөрдү жасоочу -(А)лА мүчөсү менен этиштен зат атооч жасоочу -(А)к мүчөсүнүн биригиши менен пайда болгонун аныктаган. Түрк тилдеринде да, кыргыз тилинде да өнүмдүү мүчө эмес.

10. -АнАк / -ОнОк / -ААнАк / -өөнөк

Кыргыз тилинде этиштин уңгусуна жана негизине уланып кандайдыр бир кыймыл-аракеттин дайыма жана күчтүү бир сезим менен жасалган зат атоочторду билдирет. Эски түркчөдө бул мүчө аркылуу жасалган саналуу гана бир нече сөздү көрүүгө болот. Бирок Огуз диалектисинде -анаг / -енег формасында көп колдонулат. Мурунтан эле аз колдонулган бул мүчө кыргыз тилинде да аз колдонулат.

11. -Ар / -Ор / -р

Негизинен учур келер чактын мүчөсү болуп эсептелет. Этиштен зат атооч жасоочу бул мүчө кээ бир сөздөргө жалганып, ширешип кеткен.

12. -АшА

Бул мүчө этиш сөздөргө жалганып иш же болбосо кыймыл- аракеттин натыйжасында пайда болгон зат атооч сөздөрдү жасайт. Түрк тилинде жана эски түркчөдө бул мүчө менен жасалган сөздөр жокко эсе. Кыргыз тилинде –

АшА мүчөсүнүн АсА формасын көрүүгө болот. Кыргыз тилинде **ал-аса (alacak), бер-есе (verecek)** сыяктуу сөздү кезиктирүүгө болот. Өнүмдүү мүчө эмес.

13. -бАс, -бОс

Бул мүчө -р, -Ар, -Ыр атоочтукту жасоочу мүчөлөрдүн терс формасы болуп эсептелет. Бул мүчө этиштин уңгусуна жана негизине улануу менен этиш сөзгө терс маанини берүүчү өтмө сын атоочторду жасайт. Айрыкча зат атооч сөздөрдүн алдына келип сын атооч катары да колдонулат. Терс форманы билдирүүчү учур келер чактын бул мүчөсү бир нече сөздөргө жалганып ширешип кеткен. Кыргыз тилинде өнүмдүү мүчө эмес.

14. -чАк / -чОк / -чААк / -чООк

Тарыхый жазуу тилдеринде көп колдонулбаган бул мүчө кыргыз тилинде өнүмдүү мүчө экенин көрсөтөт. Бул мүчөнүн -чок / -чөк формалары эринге карай эрчишүүнүн негизинде пайда болгон. Бул мүчө кыпчак тилинде эм-чек (teme), эринчек (tembel) мисалдарынан көрүүгө болот. Дивани Лүгатта түркчө басын -чаг (мани берилбеген, арзан) сөзүнөн кезиктирүүгө болот. Чагатайчада болсо авунчак, бүрүнчек сыяктуу сөздөрдөн бул мүчөнү кезиктирүүгө болот. Кыргыз тилинде сыпат билдирген зат катары колдонулуу менен өнүмдүү мүчө экенин көрсөтөт. Мындан башка да заттын аттарын жана орган аттарын жасайт. Басымдуу айтылуу менен күчтүү бир сезимди билдирген зат атоочтордо мүчөнүн үндүү тыбышы узарат.

15. -чүк

Эски түркчөдө -суг формасында колдонулганын көрүүгө болот. Кыргыз тилинде өнүмдүү мүчө эмес. Чагатай тилинде болсо булйон-чуг (жабык, билинбеген, буламык болуп көрүнбөгөн) деген сөздөн бул кыргыз тилиндеуучөнүн бар экенин көрүүгө болот.

16. -дЫ / -дУ / -Ынды / -УндУ

Тарыхый жазуу тилдеринде көп колдонулган мүчө эмес. Эски мезгилдердеги бир нече өрнөктөрдө колдонулганын көрүүгө болот. -ды / -ди / -ду / -дү формаларын да кезиктирүүгө болот. Өздүк мамиленин жасалышында колдонулганын көрүүгө болот. Кыргыз тилинде өздүк мамиленин мүчөсү жалганган этиштер жазгыз колдонулбагандыгы үчүн кыргыз тилинин грамматика китептеринде – ды мүчөсү өздүк мамиленин мүчөсү менен бирге каралат. Бул мүчө уланган этиш сөздүн уңгу жана негиздери түшүндүргөн зат атоочторду жасайт. Мүчөнүн -л мүчөлүү этиштин негиздерине жалганганын көрүүгө болот. Өнүмдүү мүчө эмес.

17. -га \ -гө

Бул мүчө эски замандардан бери колдонулуп жүрөт. Мурунку мезгилде көп колдонулуп азыр болсо өзүнүн өнүмдүүлүгүн жоготкон бир мүчө болуп эсептелет. Кыргыз тилдеринин грамматика китептеринде пассивдин мүчөсү -л менен бирге берилип жүрөт.(-ылга, -илге) эрин үндүү болгон бул форма эрин карай эрчишүүнүн негизинде пайда болгон. Б. Орузбаева жана С. Кудайбергенов -ылга мүчөсүн түрк жана моңгол тилдерине тийиштүү мүчө экенин далилдешкен. Этиштин негиздерине жалгануу менен кыймыл-аракетти билдиргентолуктоочтун милдетин аткарган зат атоочторду жасайт. Анчалык деле өнүмдүү мүчө эмес.

18. -Гак / -ГОк

Тарыхый тексттерде аз колдонулган, кыпчак тилинде көп колдонулган бир мүчө. Б. Орузбаева бул мүчөгө -Ак, -Ык, -к мүчөлөрү менен бирге караган. Азыркы учурда кыргыз тилинде бул мүчөнүн жалгануусу менен жасалган сөздөрдүн уңгуларынан –гак мүчөсүн алып таштасак эч кандай маани бербей калаарын жана учурда бул мүчө менен жасалган мсөздөрдүн жок болуп кеткенин белгилеген. Бул мүчө көпчүлүк учурда этиш сөздөргө жалгануу менен өсүмдүк, жаныбар жана оору аттарын жасайт. Мындан башка да буюм аттарын жана сын -сыпат билдирген сөздөрдү жасайт. Кыргыз тилинде бул мүчө өнүмдүү мүчөлөрдүн ичинде каралат.

19. -Ган / -Гон

Бул мүчөнүн жалгануусу менен жасалган зат атооч сөздөр этиштин кыймыл-аракеттен таасирленгенди билдирип .

Бул мүчө кээ бир сөздөргө жалганганып ширешип кеткен. Чачыл-ган (şimşek) туу-ган (akraba) көпүр-гөн, тууш-ган ж.б.

Түрк тилдеринде чакчылдын мүчөсү болушуна карабастан кээ бир диалектилерде жана кыргызчада этиштен зат атооч жасоочу мүчө катары колдонулганын көрүүгө болот.

20. -ГЫ / -ГУ

Бул мүчө эски түркчөдө колдонулгандай эле өнүмдүүлүгүн жоготкон эмес. Эски түркчөдө бул мүчө -гу, -гү, -ку, -кү формасында колдонулат. Бул мүчө конкреттүү жана абстрактуу зат атоочторду жасоодо көп колдонулат. Көбүнчө жасоо түшүнүгүндөгү этиш сөздөргө жалганат. Этиштердин маанилерине жакын болгон зат атооч сөздөрдү жасайт. Айрыкча этиштерден буюм жана курал-жарак аттарын жасоодо колдонулат. Өнүмдүү мүчө болуп эсептелет.

Мухаррем Эргин жалпысынан жасоо маанисин билдирген этиштерден зат атооч жасай турганын жана ал зат атоочтордун кээде жасоо ишин, кээде жасанды жана этиштин жасаган кыймыл аракети менен байланышкан түрдүү сөздөрдү билдиргенин айткан.

21. -ГЫЧ / -ГУЧ

Б. Орузбаева бул мүчөнүн –ГЫ мүчөсү менен байланышы бар экенин белгилеп кеткен. Этиш сөздөргө жалгануу менен болгон же болбосо жасалган нерселерди билдирген зат атооч сөздөрдү жасайт. Адам жана жан-жаныбарларга тийиштүү болгон сыпат билдирген зат атооч сөздөрдү жасайт. Мисалы: кыдыр-гыч (гезгин), куртар-гыч (куртарыжы), жырт-кыч (йыртыжы) сыяктуу сөздөр жаныбарлар үчүн колдонулат. Курал-жарак аттарын жасоодо колдонулат; сыз-гыч (жетвел), тазала-гыч (темизлеме алет), бас-кыч (мердивен), сеп-кич (тохум екме макинеси), ж.б. Кесип жана иш, алек болгон

зат атооч сөздөрдү жасоодо да колдонулат; ат-кыч (ийи нишанжы), уч-куч (пилот), жаз-гыч (йазыжы). Кыргыз тилинде өнүмдүү мүчө болуп эсептелет.

22. -ГЫн / -ГУн

Бул мүчө эски замандан бери колдонулууда жана өнүмдүү мүчөлөрдүн ичинде орун алган. Эски түрк тилинде бул мүчөнү тир-гин (topluluk), тез-кин (kaçan), сат-кын (satin) сыяктуу сөздөрдөн көрүүгө болот. Тыбыштык окшошуулар акыркы мезгилдерге таандык. Мурунку мезгилдерде тыбыштык жактан түрдүү формага жана эрчишүүгө каралчу эмес. Эски анадолу түркчөсүндө -гун, -гүн формалары көп колдонулчу. Жалпысынан бир муундуу этиштин уңгуларына жалганат. Бирден көп болгон муундуу этиштердин уңгуларына жана негиздерине жалгануусу сейрек кездешет. Этиштин уңгу жана негиздерине жалганып зат атооч же болбосо сыпат билдирген зат атооч сөздөрдү жасайт; кыр-гын (kırgın), кел-гин (yabancı), куу-гун (sürgün), күл-гүн (gülen). Бул мүчөнүн жалгануусу менен жасалган зат атоочтор күчөтүү жана артык баштык маанисин билдирип калат. Өнүмдүү мүчө болуп эсептелет.

23. -Гыр / -ГУр

Этиштин уңгу жана негизине жалгануу менен зат атооч сөздөрдү жасайт. Бул зат атооч сөздөр этиштин эң мыкты даражада жасалганын көргөзөт. Бул мүчөнүн жардамы менен жасалган зат атоочтордо күчөтүү маанисин берет. Өткүр, билгир, алгыр

Бул мүчөнүн Түркмөн түркчөсүндө көп колдонулганын көрүүгө болот. Эски түрк тилинде -ГЫр, -ГУр формасында этиштен зат атооч жасоочу жана зат атоочтон этиш жасоочу мүчөлөр бар. Бул мүчөнү алар менен алмаштырбаш керек. Кыргыз тилинде бул мүчө өнүмдүү мүчө эмес.

24. -Гыс, / -Гус

-ГЫ / -ГУ зат атооч жасоочу мүчө менен -сыз, -суз терс маанини билдирүүчү мүчөлөрдүн катар келиши менен пайда болгон мүчө болу эсептелет. Жумшак үнсүз менен бүткөн этишке -гыс, -гис, -гус, -гүс, каткалаң үнсүз менен этиштерге -кыс, -кис, -кус, -күс формасында жалганат. Этиштин

уңгу жана негиздерине жалгануу менен терс маанидеги сыпат билдирген зат атоочторду жасайт.

25. -Ич / -Уч

Эски замандан бери колдонулган мүчө болуп эсептелет. Бул мүчөнүн жалгануусу менен жасалган сөздөр күчөтмө жана артык баштык менен этиштин жыйынтыгын билдирет. Бул мүчө кыргыз тилинин грамматика китептеринде өздүк мамиленин мүчөсү -Ын менен бирге каралат. Жалпысынан эки муундуу этиштерге жана өздүк мамилени билдирген этиштин негиздерине жалганып зат атооч сөздөрдү жасайт. Мухаррем Эргин мүчөнүн жалгыз гана -ч болгонун, ал жердеги -н этиштин негизиндеги өздүк мамиленин мүчөсү болгонун болгонун айткан. Мисалдарда бул форманын колдонулбай калганын же болбосо унутулуп калганын жана колдонулса да өздүктүн мүчөсүнө окшоштурулуп пайда болгонун белгилеген. Үнсүз менен аяктаган кээ бир этиштерге түздөн -түз уланса, кээ бирлерине болсо -ы, -и, -у, -ү сыяктуу үндүү тыбыштардын жалгануусу жалганат Кыргыз тилинде өнүмдүү мүчө болуп эсептелет.

26. -Ык / -Ук / -к

Этиш билдирген кыймыл- аракеттин жыйындысы болуп зат атоочту жана сын атоочторду жасайт. Буюм же болбосо нерсе аттарын билдирген зат атоочторду жасайт, Кыргыз тилинде үн туураган этиш сөздөргө улануу менен зат атооч жасайт. Бул мүчөнү –Ак мүчөсү менен алмаштырбоо керек. Б. Орузбаева -Ак, -Ык жана -к мүчөлөрүнүн бири бири менен байланышы бар экенин айткан. Бирок бул үч мүчө бөлөк- бөлөк каралууга тийиш. Мухаррем Эргин бул мүчөлөрдү -к / -ак / -ек деп ажыраткан. Айрыкча -к менен -ук, -үк мүчөлөрүнүн башка -башка мүчө болгонун, алар кийин гана биригип кеткенин белгилеген.

Эски анадолу түркчөсүндө бул мүчөнүн эринге карай колдонулганы тууралуу айткан жана мисалдар бар экенин белгилеген. Кыргыз тилинде аябай көп колдонулган өнүмдүү мүчө болуп эсептелет.

27. -калак/ -көлөк

Бул кыргыз тилинде өнүмдүү мүчө эмес. Жалгыз гана сыпат жасоочу зат атоочторду жасоодо колдонулат.

28. -калаАң / -кЫлаАң

Этиш сөздөргө жалгануу менен сыпат билдирген зат атоочторду жасайт. Бул мүчө этиштен зат атооч жасоочу -га же болбосо -гы , -ла этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөрү -ң, -ан, -аң мүчөлөрү биригип кеткен. Бул мүчөнүн ак формасын да (-калак) кыргыз тилинде көрүүгө болот. -к формасы болсо б.а. -калак мүчөсүн -ка-ла-к түрүндө ажыратууга болот. Бул мүчөнүн функциясы - калаң, -кылаң мүчөлөрүнө окшош. Кыргыз тилинде көп колдонулган өнүмдүү мүчө эмес.

29. -Ыл / -Ул

Эски замандан бери колдонулган бирок өнүмдүү болбогон мүчө. Эски түрк тилинде да бул мүчө этиштен зат атооч жасоочу мүчө болуп колдонулган. Кыргыз тилинин грамматика китептерине киргизилбей калган.

Б. Орузбаева бул мүчөнү -Ил аркылуу мамилесинин мүчөсү болгонун, кээ бир этиштерге жалганып затташып кеткенин бир нече мисалдарды келтирип далилидеп берген. Кыргыз тилинде этиштерге жалганып этиш сөздүн маанисине жакын болгон зат атоочторду жасайт. (болжол, түгөл, жыргал) Кыргыз тилинде өнүмдүү мүчө эмес.

30. -(И)м / -(У)м

Жалганган этиштин маанисине жакын болгон зат атоочторду жасайт. Бул мүчө мененобстракттуу жана конкреттүү маанидеги сөздөрдү жасайт. Бул мүчөнүн -у / -ү формалары кыргыз тилинде гана тийиштүү, ал эринге карай эрчишүүнүн негизинде пайда болгон. Бардык түрк тилдеринде көп колдонулган мүчө болуп эсептелет. Эски замандан бери көп колдонулган мүчө. Ошондуктан эски түркчөдө аябай көп өрнөктөрдү көрүүгө болот. Кыргыз тилинде көп колдонулган өнүмдүү мүчө.

31. -мА / -мО

Мүчөнүн бул -мА / -мО формасы кыргыз тилиндеги эринге карай эрчишүүнүн негизинде өнүккөн. Бул мүчө кыймыл атоочтун мүчөсү болуп колдонулбайт. Этиштен зат атооч жасаган бул мүчө -оо / -өө / -уу / -үү болуп -мА / -мО мүчөлөрү этиштен туруктуу зат атооч сөздөрдү жасайт; казма (kazma), сызма (grafik), басма (matbaa)

Этиш билдирген кыймы-аракетке, абалга жараша зат атооч сөздөрдү жасайт. Эски түрк тилинде сын атооч катары колдонулган. Ошондуктан затташканын сейрек көрүүгө болот; ойма (эр) оюнчу, кесме (аш) кыйма, барма (жыл) өткөн жыл сыяктуу мисалдардан байкоого болот. Кыргыз тилинде айлампа сөзүндөү -мА мүчөсүнүн -п формасын да көрүүгө болот. Б. Орузбаева бул мүчөнүн жасалышы жана функциясы тууралуу -Им этиштен зат атооч жасоочу мүчө сыяктуу кыймыл аракетти билдирген этиш сөздөрүнүн маанилерине жакын болгон зат атооч сөздөрдү жасай турганын айткан. Кыргыз тилинде аябай көп колдонулган өнүмдүү бир мүчө болуп эсептелет.

32. -мАч / -мОч

Кыргыз тилинде бул мүчө өнүмдүү эмес. Бул мүчө этиштен зат атооч жасоочу мүчө катары колдонулат.

33. -мАк / -мОк

Этиштерге жалгануу менен анын маанисине жакын болгон конкретүү зат атоочторду жасайт. Этиштен этиш жасоочу мүчө бул мүчө -ыш, -дыр, -ыр мүчөлөрү менен жасалган этиштерге да улануу менен кыймыл –аракетке жараша туруктуу зат атоочторду жасайт. Эски түрк доорунан бери колдонулган бул мүчөнүн өнүмдүү мүчө экенини дароо эле көрүүгө болот. Өв-мек (өвмек), өк-мек (дүшүнмек), тут-мак (сап), түзүлмек (сүкүнөт).

Мухаррем Эргин -мАк мүчөсүнүн -ма, -ме мүчөлөрү менен алмаштырбоо керек экенин белгилеген. -мАк мүчөсү этиштердин кыймыл-

аракетин билдирген затташкан сөздөрдү билдирерин айткан. Кыргыз тилинде аябай көп колдонулган өнүмдүү мүчө болуп эсептелет.

34. -мАл / -мОл

Этиштин уңгу жана негизине жалгануу менен этиштин маанисине жараша зат атоочторду жана адам баласына тийиштүү болгон сын атоочторду жасайт; таны-мал (үнлү, мешхур), оку-мал (окумуш), сына-мал (дененмиш), танда-мал (сечме). Эски түрк тилдеринде колдонулган эмес деп айтууга болот, анткени материалдарда кезиктире алган жокпуз. Бирок эски Анадолу түркчөсүндө бир мисалдан бул мүчөнү көрө алдык. Б.Орузбаева бул мүчөнү -ма+-л формасынан келип чыкканын айткан. Өнүмдүү мүчө эмес.

35. -мАн

Грамматика китептеринде – ар чакчылдын мүчөсү менен бирге берилет. Этиштин уңгусуна жана негизине жалгануу менен -мАн мүчөсү кыймыл-аракетти билдирген сөздөрдү жасоо менен зат атоочторго жетиштүү бир маани берет. Кыргыз тилинде да өнүмдүү мүчө эмес.

36. -мАй / -мОй

Кыргыз тилинде бул мүчө өнүмдүү эмес. Бул мүчө этиштен зат атооч жасоочу мүчө катары колдонулат.

37. -мчы

Этиштен зат атооч жасоочу мүчө, бирок кыргыз тилинде өнүмдүү эмес.

38. -мЫш / -мУш

Байыркы түрк доорунан бери колдонулуп келген, өзгөчө батыш түркчөсүндө кеңири колдонулган. Бул мүчө кыргыз тилинде көп колдонулбайт. Этиш сөздөргө жалгануу менен туруктуу зат атоочторду жасайт. Б. Орузбаева -мыш мүчөсүнүн -е(р) этишине жалгануу менен емиш / имиш болжол маанисин билдирген жардамчы этиш экенин жана бул жардамчы этишти -ымыш / -имиш мүчөсү менен алмаштырылбоо керек экенин айткан.

39. -(И)н / -(У)н, -н

Бул мүчө эскиден бери колдонулуп келген, бирок азыр көп колдонулбайт. Эски түркчө доорунан бери аз да болсо мисалдарын көрүүгө болот; түт-үн (думан), тир-ин (калабалык), жал-ын (алев), эс-ин (жел).

Бул мүчөнүн жалгануусу менен жасалган зат атоочтор этиштин кыймыл аракетинин болгонун жана жасалган нерсени түшүндүрөт. Б. Орузбаева өздүк мамиленин мүчөсү болгон -(Ы)н мүчөсүн этиштин уңгү жана негиздерине жалгоо менен этиштин кыймыл-аракети менен байланыштуу болгон зат атоочторду жасай турганын айткан.

40. -ОО / -УУ

Бул мүчө эски түркчөдө этиштен зат атооч жасоочу мүчө катары колдонулган -г / -у мүчөлөрүнүү негизинде пайда болгон. Эски түрк тилинде этиштен зат атооч жасоочу -г / -у мүчөлөрү кыпчак мезгилинде толугу менен колдонуудан чыгып калганын же болбосо -г / -v формасына өтүп кеткенин белгилешкен. Кыргыз адабий тилинде болсо үнсүздүн жумшарышы үнсүздүн жумшарышы менен созулма болуп калган.

Кыпчак диалектисинин бир кысымында үндүү менен аяктаган этиштерге (-w) формасы жалганат (татарча, казакча). Кыргыз тилинде болсо (w) тыбышы жумшарып үндүү болуп калат. Башта w> башtow> баштоо сыяктуу болуп өзгөргөн. Кыргыз тилинин диалектилеринде да так ушуну көрүүгө болот. Кыргыз адабий тилиндеги бул формалар Кыргыз тилинин диалектилеринде жана кыпчак диалектилерине Караганда көп колдонулуп аябай өнүгүп кеткен. Кыргыз тилинде мүчөнүн өзү үндүү болгондуктан этиштерге түздөн түз жалгана берген. Бул мүчө этиштен зат атооч жасоодо колдонулат; жөл-өө (дестеклемек), токт-оо (дурмак), көзд-өө (гөзлемек), ок-уу (окумак), ич-үү (ичмек), кет-үү (гитмек). Кээ бир учурларда этиштен туруктуу этиштерди да жасаганын көрүүгө болот; аш-уу (гечит) сыяктуу. Бул мүчө кыргыз тилинде өнүмдүү мүчө болуп саналат, көп колдонулат.

41. -ООч

Бул мүчө кыргыз тилинде этиштен зат атооч жасоочу мүчө катары колдонулганы менен кыргыз тилинде өнүмдүү эмес.

42. -ООЧ(У) / -УУЧУ

-ОО / -УУ мүчөлөрү менен +ЧЫ / +ЧУ мүчөлөрүнүн биригишинен келип чыккан. Этиштерге жалгануу менен кыймыл-аракет жаган кишини билдирет. Анны менен бирге буюм аттарын жана грамматика терминдеринин аттарын билдирет.

С. Кудайбергенов, А. Турсунов бул мүчөлөрдүн -ГучЫ мүчөсүнөн улам пайда болгонун белгилешкен. Кыпчак тилинин грамматикаларында болсо -ычы, -ичи мүчөлөрүнүн бардык этиш сөздөргө улана берерин айтуу менен -ычы / -ичи формасынын -(ы)гчы / -(и)гчи мүчөлөрүнөн, -учы -үчи формаларынын болсо -гучы / -гУчи мүчөлөрүнөн келип чыкканын белгилешкен.

43. -оол / -уул

Чагатай тилинде көп колдонулган -вул мүчөсүнөн келип чыккан. Этиштин уңгу жана негиздерине жалгануу менен этиштин берген маанисине жакын зат атооч жасайт. Кыргыз тилинде көп колдонулбайт.

44. -(Ы)ш / -(У)ш

Этиштин уңгу жана негизине жалгануу менен зат атооч сөз жасайт. Айрыкча туруктуу зат атоочторду жасайт. Кыймыл-аракеттин атын же болбосо этиштин сүүндө пайда болгон ишти билдирүү үчүн колдонулат.

Мухаррем Эргин бул мүчөнүн -ма / -ме, -мак / -мек сыяктуу этиштен зат атооч сөз жасоочу мүчөлөрдүн бири экенин, эски түрк тилинде -ш формасында колдонулганын айткан. Б.Орузбаева бул мүчөнү кош мамиленин мүчөсү экенин жана этиш сөздөрдүн баарына жалгана берээрин айткан. Бул мүчөнү этиштен ажыратканыбызда этиштин уңгусунун маанисин толугу менен сактаарын жана бул мүчө менен жасалган жаңы сөздөрдүн затташып кетээрин белгилеген.

45. -(Ы)т / -(О)е / -(У)т / -т

Эски замандан бери колдонулган, мисалдары көп кездешкен бул мүчө азыркы учурда өзүнүн күчүн жоготуп көп колдонулбай калган. Бул мүчө этиштин маанисине жакын болгон буюм аттарын жана түшүнүк аттарын жасоодо колдонулат.

Б. Орузбаева -Ат мүчөсү менен -Ит мүчөсү бирдей маанидеги зататооч сөздөрдү жасаарын жана кыймыл -аракеттин жыйынтыгын көргөзүүчү зат атооч сөздөрдү жасай турганын белгилеген.

46. -Уук

Кыргыз тилинде өнүмдүү мүчө эмес, бирок этиштен зат атооч сөздөрдү жасоодо колдонулат.

Юдахиндин Кыргызча сөздүгүндөгү этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөдү аныктап тактап отуруп төмөндөгүдөй жыйынтыкка келдик. Алар схема түрүндө кыскача көрсөтүлгөн.

Кыргыз түркчөсү	Эски түркчө	Туркия түркчөсү
-А / -О	-а -ă -ы -и -у -ү	-А
-аак	-гАК	-Ак
-АгАн, -ААгАн / -өөгөн	-АГАн	-АгАн
-ААн / -ООН	-ГАн	-Ан
-АчАк –ОчОк	-АчАк	-АжАк
-АгАч / -ОгОч / -өөгөч	-	-
-Ак / -Ок	-гАК	-Ак
-Акей	-	-
-АлАк / -ОлОк	А-лА-К	-АлАк
-АНАк/-ОНОк/-АНАк, -өөнөк	-	-
-Ар / -Ор / -р	-Ар -Ур -р	-Ар -Ыр -р
-АшА	-	-
-бАс / - бОс	-маз / -мăз	-мАз
-чАк / -чОк -чААк / -чООк	-чАк	-жАк / -чАк

-чүк	-нчыг	-жАк
-дЫ / -дУ	-дЫ / -дУ	-ДЫ / -ДУ
-га / -гө	-ğa / -gä	-гА
-ГАк / -ГОк	-ğак / -gäk / -ğuy / -гүк	-ГАк
-ГАН / -ГОН	-ГАН / -ГОН	-ГАН
-ГЫ / -ГУ	-ГУ	-ГЫ
-ГЫч / -ГУч	-Гуч	-Гыч
-ГЫн / -ГУн	-Гын	-ГЫн
-ГЫр / -ГУр	-	-
-ГЫс / -Гус	-	-
-(Ы)ч / -(У)ч	-(Ы)нч	(Ы)ч
-Ык / -Ук / -к	-Ук / -к	-Ык / -Ук / -к
-калак, -көлөк	-	-
-каЛАң / - кЫЛАң	-	-
-(Ы)л / -(У)л	-(Ы)л	-л
-(Ы)м / -(У)м	-(Ы)м / -(У)м	-(Ы)м / -(У)м
-мА / -мО	-мА	-мА
-мАч / -мОч	-мАч	-мАч
-мАк / -мОк	-мАк	-мАк
-мАл / -мОл	-мА+л	-мАл
-мАН	-мАН	-мАН
-мАй / -мОй	-мА-й	-
-мчы	-	-
-мЫш / -мУш	-мЫш / -мУш	-мЫш / -мУш
-(Ы)н / -(У)н, -н	-(Ы)н / -(У)н	-(Ы)н / -(У)н, -н
-ОО / -УУ	-г / -й	-
-Ооч	-	-
-ООч(У) / - УУчУ	-гУчы	-ЫжЫ / -УжУ
-оол / -уул	-	-
-(Ы)ш / -(У)ш	-(Ы)ш / -(У)ш	-(Ы)ш / -(У)ш
-(Ы)т / -(О)т / -(У)т / -т	-(Ы)т / -(У)т	-(Ы)т
-Уур	-	-

1. Кыргыз тилинде гана колдонулган этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр

Төмөн жакта берилген этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр Туркия түркчөсүндө да, эски түрк тилинде да изилденген эмес

-аак

-АгАч / - ОгОч / -өөгөч

-Акей

-АшА / -АсА

-ГЫр / -ГУр

-ГЫс / -ГУс

-калак / -көлөк

-калаң / -кылаң

-мАй / -мОй

-мчы

-ООч

-Оол / -УУл

-УУр

2. Кыргыз тилинде жана эски түрк тилинде этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр

Төмөн жакта берилген мүчөлөр Туркия түркчөсүндө колдонулат. Бул мүчөлөрдү өз ара да бөлүштүрүүгө болот.

2.1 Кыргызча жана эски түркчөдөгү тыбыштык өзгөрүүлөргө учураган этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр жана алардын формаларынын ортосундагы тыбыштык айрымачылыктар.

Кыргыз түркчөсү

Эски түркчө

-чүк

-нчыг

2.2 Кыргызча жана эски түркчөдөгү этиштен зат атооч жасоочу окшош мүчөлөрдүн түрдүү форма колдонулушу.

Кыргыз түркчөсү

Эски түркчө

-ОО, -УУ

-г, -у

Бул жогоруда берилген мүчөлөрдө эски түркчөдөгү мүчөлөрдүн бир үнсүзү үндүү болуп түрк жазуу эрежелерине терс келген «дифтонгду» пайда кылгандыгы негизги маселелердин бири.

3. Кыргыз тилинде жана Туркия түркчөсүндө колдонулган этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр.

Төмөндөгү мүчөлөрдүн эски түркчөдө колдонулгандыгы тууралуу эч кандай аныктама берилген эмес. Бул мүчөлөрдү өз ара да бөлүштүрүүгө болот. Өзгөчө бир эле мүчөнүн бир нече топто колдонулушун да аныктап көрсөтүү керек.

3.1 Эч кандай тыбыштык өзгөрүүгө учурабастан кыргыз тилинде да Туркия түркчөсүндө да бирдей формада колдонулган этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр.

Кыргыз Түркчөсү

-АлАк /- ОлОк
-АнАк / -ОнОк
-мАл / -мОл

Туркия түркчөсү

-АлАк
-АнАк
-мАл / -мОл

3.2 Тыбыштык өзгөрүүгө учураган, формалары боюнча айрымаланган кыргызча менен Туркия түркчөсүндөгү этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр.

Кыргыз Түркчөсү

-АчАк / -ОчОк

Туркия түркчөсү

-АжАк

3.3 Кыргыз жана Туркия түркчөсүдөгү окшош мүчөлөрдүн түрдүү формадагы этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр.

Кыргыз Түркчөсү

-АчАк -/- ОчОк
-АлАк / - ОлОк
-АнАк / - ОнОк
-Ич / - Уч

Туркия түркчөсү

-АжАк
-АлАк
-АнАк
-Ич

4. Кыргыз тилинде да, эски түркчөдө да, Туркия түркчөсүндө да колдонулуучу этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр

Бул мүчөлөрдү өз ара да бөлүштүрүүгө болот.

4.1 Тыбыштык өзгөрүүгө учурабастан кыргыз тилинде да, Туркия түркчөсүндө да бирдей формада колдонулган этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр. Эски түрк тилинде «г» жана «к» тыбыштары төрт тамгага менен берилет. Жоон үндүүлөр менен бирге келип бир муунду түзгөн учурларда «г» жана «к» тыбыштары «г» жана «к» белгилери менен белгиленчү. Ошондуктан мүчөлөр кыска формасында берилген учурларда анын толук формаларын так билүү керек.

Кыргыз түркчөсү	Туркия түркчөсү	Эски түркчө
-АгАн / -ААгАн -өөгөн	-АгАн	-АГАн
-дЫ / -дУ	-ДЫ / -ДУ ⁵	-дЫ / -дУ
-Ган / -Гон	-Ган	-Ган / -Гон
-ГЫ / -ГУ	-ГЫ	-ГУ
-Гыч / -Гуч	-ГЫч	-ГУч
-Гын / -Гун	-ГЫн	-ГЫн
-Ык / -Ук -к	-Ык / -Ук -к	-Ук / -к
-(Ы)л / -(У)л	-(Ы)л / -(У)л	-(Ы)л
-(И)м / -(У)м	-(И)м / -(У)м	-(И)м / -(У)м
-мА / -мО	-мА	-мА
-мАч / -мОч	-мАч	-мАч
-мАк / -мОк	-мАк	-мАк
-мАн	-мАн	-мАн
-мЫш / -мУш	-мЫш / -мУш	-мЫш / -мУш
-(Ы)н / -(У)н / -н	-(Ы)н / -(У)н / -н	-(Ы)н / -(У)н / -н
-Ыш / -Уш	-Ыш / -Уш	-Ыш / -Уш

⁵ * бул мүчөнүн Туркия түркчөсүндө каткалаң үнсүз менен келген формасы да колдонулат.

4.2 Кыргыз тили, Туркия түркчөсү жана эски түркчөдөгү тыбыштык өзгөрүүгө учураган жана формалары боюнча айрымаланган этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр.

Кыргыз түркчөсү	Туркия түркчөсү	Эски түркчө
-Ак / -Ок	-Ак	-гАк

(Эски түркчөдө бул мүчөнүн вариантында «г» тыбыштын түшүп калганы байкалат.)

-бАк / бОс	- мАз	—мАз/ мәз
-чАк / -чОк / чААк/ -чООк	-чАк / -жАк	-чАк

(Туркия түркчөсүндө мүчөнүн башындагы «ч» тыбышынын жумшарып кеткен учурларын жолуктурууга болот).

-ООч(У) / -УУчУ	-Ычы / - Учу	- гучы
-----------------	--------------	--------

(Эски түркчөдөгү мүчөнүн башындагы « г» жана «ч» тыбыштары сакталып калган. Туркия түркчөсүндө болсо «г» тыбышынын түшүп калган учурлары жана «ч» тыбышынын болсо жумшарып кеткен учурларын жолуктурууга болот).

4.3 Кыргызча, Туркия түркчөсү жана эски түркчөдөгү окшош мүчөлөрдүн түрдүү формаларда колдонулган этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр.

Кыргыз түркчөсү	Туркия түркчөсү	Эски түркчө
-А / -О	—А	—а/- ä, - Ы / -У
—АгАн /—Ааган / -өөгөн	—АгАн	—АгАн
-А к / Ок	-Ак	—гАк
-Ар / -Ор /—р	-Ар / -Ыр /-р	-Ар / -Ур /—р
-бАк / -бОс	-мАз	маз / -мәз
-чак / -чок , чаак / -чоок	-чак / -жАк	-чАк
-га / гө	-га	-га / гä
-Гак / -ГОк	-ГАк	-гак /-гäк / -Гук
-ГЫ / -ГУ	-ГЫ	-ГУ

-ГЫч / -ГУч	-ГЫч	-ГУч
-ГЫн / -ГУн	-ГЫн / -ГУн	-ГЫн
-Ыч / -Уч	-Ыч	-(Ы)нч
-Ык / -Ук / -к	-Ык / -Ук / -к	-Ук / -к
-(Ы)л / -(У)л	-(Ы)л / -(У)л	-(Ы)л
-мА / -мО	-мА	-мА
-мАч / -мОч	-мАч	-мАч
-мАк / -мОк	-мАк	-мАк
-ООч(У) / -УучУ	-Ычы / УчУ	-гучы
-(Ы)т / -(У)т / -т	-(Ы)т	-(Ы)т / -(У)т

Жогоруда классификацияланган мүчөлөрдү көрүп туруп Юдахиндин Кыргызча- Орусча сөздүгүн кыргыз тилинин грамматикасынын эң негизги булагы экенине ишенебиз. Анткени кыргыз тилинин башка грамматика китептерин караган учурда этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөрдүн саны ар китепте ар башка экенин көрдүк. Мисалы; Садык Үсөналиевдин «Кыргыз тили» (морфология) деген китебинде кыргыз тилинде этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр деп 29 мүчөнү көргөзө алган. Нүргүл Керимова «Саякбай Каралаевдин варианты боюнча жазылган «Манас» эпосундагы этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр жана алардын колдонулушу» деген өзүнүн дипломдук ишинде 28 гана мүчөнү көргөзө алган. Түрк тилчилеринин бири Хулия Касапоглу Ченгелдин кыргыз тилинин грамматикасы боюнча жазган эмгектеринде 44 этиштен зат атооч жасоочу мүчөнү аныктаган. Биз да бул изилдөөбүздүн аягында Юдахиндин кыргызча-орусча сөздүгүндө 46 этиштен зат атооч жасоочу мүчөнүн бар экенин аныктадык. Ошондуктан бул эки башка эмгекте изилденген мүчөлөрдү салыштыруу керек экенин түшүндүк. Салыштыруудан кийин төмөндөгүдөй жыйынтыкка келдик.

1. Х. Касапоглу Ченгелдин эмгегинде аныкталып, бирок биз аныктай албаган этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр.

-дак /-дөк –так

-дык

-кЫл / -кУл

-от /-өт

-па

-у

2. Х. Касапоглунун эмгегинде аныкталбаган, бирок биздин эмгегибизде аныкталып берилген этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөр.

-А / -О

-АчАк /-ОчОк

-АгАч /-ОгОч

-Акей

-кАлАң / -кЫлАң

-мАн

-мАй / -мОй

-мчы

-оол / -уул

-УУр

Жогоруда көрсөтүлгөн мүчөлөрдөгү туура келбестиктерден кутулуу үчүн азыркы учурда колдонулган этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөрдү аныктап тактоо керек жана баарынан мурун кыргыз тили топтолуп жыйналышы керек. Андан кийин Юдахиндин сөздүгүнүн ордун толуктай ала турган жаңы кыргызча сөздүк чыгарылышы керек. Ошондо кыргыз лексикалогисын толугу менен камтыган булактын жардамы менен гана кыргыз тилинде колдонулган этиштен зат атооч жасоочу мүчөлөрдү так аныктоого болот. Анткени бир мүчөнүн колдонулуп колдонулбасын билүү үчүн баарынан мурун бул мүчөлөдүн жардамы менен жасалган сөздөрдүн азыркы учурда колдонуларын же колдонуудан чыгып калганын, жаңы сөз жасап жасабасын аныктоо керек.

KAYNAKÇA

- ABDULDAYEV, E., DAVLETOV, S.; **Kırgız Tili**, (Frunze 1986)
- ADALI OYA; **Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler**, Papatya yay. (İstanbul 2004)
- AHMATOV, T., K., MUKAMBAYEV; **Azırkı Kırgız Tili**, (Frunze 1967)
- AHMATOV T., K., ÖMÜRALİYEVA, S.; **Kırgız Tili (Fonetika-Leksika)**, (Frunze, 1990.)
- AKSU, Nurettin, IŞIK, Ayfer; **Türkiye Türkçesi- Kırgızca Türkçesi Sözlüğü**, (İstanbul 1967)
- BAKEEV; **Kırgız Tilinin Grammatikası, Fonetika cana Morfologiya**, (Frunze 1950)
- BANGUOĞLU, Tahsin; **Türkçenin Grameri**, TDK Yay., (Ankara 1998)
- BATMANOV, İ., A.; **Sovremenniy Kırgızskiy Yazık**, (Frunze 1963)
- BATMANOV, İ., A.; **Grammatika Kırgızskogo Yazıka**, (Kazan' 1939)
- BATMANOV, İ., A.; **Grammatika Kırgızskogo Yazıka**, (Frunze 1940)
- BURAN, Ahmet; **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Elazığ, 1999
- CUMAKULOVA, Gülzara; **Türkçö- Kırgızca Sözdük**, (Bişkek 2005)
- DAVLETOV, S., KUDAYBERGENOV.; **Azırkı Kırgız Tili, Morfologiya**, (Frunze 1980)
- DAVLETOV, S., KUDAYBERGENOV S; **Kırgız Tilinin Gramatikası**, (Frunze, 1980)
- DIYKANOV, K.; **Kırgız Tili**, (Bişkek 1992)
- ECKMANN, JANOS; **Çağatayca El Kitabı**, Çev. KARAAĞAÇ, Günay, Akçağ yay. (Ankara2003)
- ERCİLASUN, Ahmet Bircan; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, II**, (Ankara 1991)
- ERCİLASUN, Ahmet Bircan; **Türk Dili Tarihi**, (Ankara 2004)
- ERGİN, Muharrem; **Üniversiteler İçin Türk Dili**, Bayrak yay. (İstanbul 2001)
- ERGİN, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi**, (İstanbul 1985)
- GABAİN, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri**, çeviren: AKALIN, Mehmet, TDK. Yayınları, (Ankara 2000)
- GÜLSEVİN, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK yay. (Ankara 1997)

- GÜLSEVİN, Güner, GÜLSEVİN Selma; **Türkçe’de Yapım Ekleri ve Kullanışları**
1. Fiilden İsim Yapım Ekleri, (Malatya 1993)
- İMANOV, Akeş; **Kırgız Tili**, (Frunze 1990)
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin; **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK. (Yay. 1996)
- HATİPOĞLU, Vecihe; **Türkçenin Ekleri**, TDK Yay., (Ankara 1981)
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi; **Kıpçak Türkçesi Grameri**, (Ankara 1994)
- KARASAYEV, Huseyin, K.; **Kamus Naama**, Şam Basması, (Bişkek 1996)
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Türkiye Kültür Bakanlığı, (Ankara 1992)
- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya; **Kırgız Türkçesi Grameri**, (Ankara 2005)
- KERİMOVA, Nurgül; **Manas Destanı’nın Sayakbay Karalayev’in Nüshasındaki Fiilden İsim Yapım Ekleri ve Kullanışları**, KTMU, Fen.Edeb. Fak. Türkoloji Bölümü Lisans Tezi, Danışman, ÖZTÜRK Göksel, (Bişkek 2006)
- KUDAYBERGENOV, Sarıbay, TURSUNOV, Askar, SIDIKOV Ceniş; **Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası**, (Frunze 1980)
- KORKMAZ, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri**, TDK. Yay. 2003
- ORUZBAYEVA, Bübüyna; **Kırgız Tilindegi Söz Casooçu Affikster**, (Frunze 1958)
- ORUZBAYEVA, Bübüyna; **Söz**, (Bişkek 1994)
- ORUZBAYEVA, Bübüyna; **Söz Kuramı**, (Bişkek 2000)
- ORUZBAYEVA, Bübüyna; KUDAYBERGENOV; **Kırgız Tilinin Gramatikasi, Morfologiya**, (Frunze 1964)
- ÖNER, Mustafa; **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yay. (Ankara 1998)
- RÄSÄNEN, M.; **Materialien Zur Morphologie der Türkischen Sprachen, Studia Orientalia**, ESOF, XXI, (Helsinki 1957)
- TEKİN, Talat, ÖLMEZ, Mehmet; **Türk Dilleri**, Simurg, (İstanbul 1999)
- TINISTANOV, Kasım; **Ene Tilibiz I**, (İstanbul 1998)
- TINISTANOV, Kasım; **Kırgız Tili II**, (İstanbul 1998)
- TURSUNOV, Askar; **Kırgız Tilindegi Etiştik Söz Aykaştarı**, (Frunze 1978)
- Türkçe Sözlük**, I-II, TDK. Yay., (Ankara 1998)
- YUDAHİN, Konstantin; **Kirgizsko- Russkiy Slovar’**, (Moskova 1940)
- YUDAHİN, Konstantin; **Kirgizsko- Russkiy Slovar’**, (Moskova 1965)
- YUDAHİN, Konstantin; **Kırgızca- Rusça Sözlük**, çeviren: TAYMAS, Abdullah, (Ankara 1994)

YÜCE, Nuri; *Türk Dili ve Lehçeleri*, **İslam Ansiklopedisi**, (İstanbul 1988)
ZÜLFİKAR, Hamza; **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, TDK Yay.,
(Ankara 1991)

